

Kvalitet i barnehagen

Hva påvirker etableringen av en relasjon mellom barn og voksne i barnehagen, og hvordan kan man legge til rette for at det utvikles en god relasjon?

Annicken Bistrup Heuch

Masteroppgave i Pedagogikk
Institutt for pedagogikk
Det utdanningsvitenskapelige fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2016

Kvalitet i barnehagen: relasjonen mellom barn og voksne.

Hva påvirker etableringen av en relasjon mellom barn og voksne i barnehagen, og hvordan kan man legge til rette for at det utvikles en god relasjon?

© Annicken Bistrup Heuch

År: 2016

Tittel: Kvalitet i barnehagen

Forfatter: Annicken Bistrup Heuch

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Tittel:

Kvalitet i barnehagen: Hva påvirker etableringen av en relasjon mellom barn og voksne i barnehagen, og hvordan kan man legge til rette for at det utvikles en god relasjon?

Av:

Annicken Bistrup Heuch

Eksamen:

Masteroppgave i pedagogikk

Studieretning pedagogisk- psykologisk rådgivning

Vår 2016

Stikkord:

Kvalitet i barnehagen

Relasjon mellom barn og voksne

Tilknytning

Trygghetssirkelen

Tilvenning i barnehagen

PROBLEMMOMRÅDE:

De siste årene har det vært en stor økning i antall barn som går i barnehagen, og spesielt har inntoget av de aller yngste økt betraktelig. Det er flere som stiller seg spørrende til om barnehagen innehar den nødvendige kvaliteten til å ivareta de aller minste barnas behov for tilknytning, omsorg og nærhet. Regjeringen ønsker å få fokus på de minste barnas behov og etterspør kompetanseheving på dette området. Formålet med denne oppgaven er å belyse hva slags forhold som påvirker etableringen av en god og trygg relasjon mellom voksne i barnehagen, og hva det er som utgjør en slik relasjon. Videre tar oppgaven for seg, med bakgrunn i hva forskning viser å være viktig for å etablere en trygg relasjon, hvordan man i barnehagen kan arbeide med relasjonsbygging. Oppgaven trekker også frem hvordan man konkret kan arbeide med å trygge relasjonen i starten under tilvenningsfasen.

PROBLEMSTILLING:

Hva påvirker etableringen av en relasjon mellom barn og voksne i barnehagen, og hvordan kan man legge til rette for at det utvikles en god relasjon?

METODE:

For å belyse denne oppgavens problemstilling og tema ble det foretatt en litteraturstudie. Oppgaven har da tatt for seg eksisterende teori og litteratur på området. Anerkjente teoretikere på feltet tilknytning har blitt brukt, for å etablere et teorigrunnlag for oppgaven. Forskningen er i stor grad hentet fra internasjonale studier, men har blitt supplert med norsk forskning for å kunne relatere det til norske forhold. De internasjonale studiene som er brukt, har blitt tolket og vurdert til å være overførbare til norske forhold.

RESULTATER:

Gjennom dette arbeidet viser det seg at på tross av at det er den prosessuelle kvaliteten som later til å påvirke barns utvikling og fungering i størst grad, vil det være en rekke aspekter ved strukturell kvalitet som legger føringer for hvordan prosessuell kvalitet etableres. Det kommer særlig frem gjennom studien at i en relasjon mellom barn og voksne, er det vesentlig for utvikling av en god relasjon at den voksne er sensitiv, lydhør og responsiv ovenfor barnas behov. Ved å skape en god oppstart under tilvenningsperioden for barna, basert på deres behov og premisser, er man med på å legge til rette for en god relasjon mellom barn og voksne. Å være en lydhør og sensitiv voksen innebærer at man møter alle barn basert på de erfaringer og behov de har, dette innebærer å se forbi den atferden som til tider kan oppleves

provoserende og arbeide for å forstå barnas faktiske behov. Gjennom tilknytningsteori og trygghets sirkelen blir det tydeliggjort hvordan barn gir uttrykk for sine emosjonelle behov og hvordan de etablerer ulike tilknytningsstiler basert på samspillet med sine nærmeste omsorgspersoner.

Forord

Interessen for barn og barns utvikling er noe jeg alltid har hatt, og noe som har styrt meg inn på det utdanningsløpet jeg nå er i ferd med å avslutte. Etter at jeg selv fikk barn har denne interessen blitt ytterligere forsterket, ettersom jeg selv erfarer og ser hvor viktig en trygg og god relasjon er for barn. De erfaringene jeg har gjort meg gjennom dette arbeidet er noe jeg tar med meg videre, både i arbeidssammenheng men også i mitt familieliv. Dette har vært en utrolig lærerik og spennende prosess.

Jeg ønsker å rette en stor takk til alle som på hver sin måte har bidratt til at jeg har kunne fullføre dette arbeidet på normert tid. Tusen takk til min veileder Gabrielle Friis for dine hjelpsomme kommentarer til mitt arbeid og faglige innspill. Jeg må også rette en stor takk til min kjære Erlend, som har hjulpet meg med å holde fokus og hodet kaldt. Jeg ønsker også å takke min datter Sofia, som har motivert meg til å fullføre og bidratt med mye glede og latter i hverdagen. Til øvrige venner og familie, takk for all støtte og hjelp vi har fått for å komme oss gjennom dette halvåret med intens jobbing. Jeg setter umåtelig stor pris på dere alle. Spesielt vil jeg takke min mor, Anne Ma, for at hun har stilt opp og hjulpet til med barnepass når det har vært vanskelig å få kabalen til å gå opp.

Annicken Bistrup Heuch,
Blindern, juni 2016

Innholdsfortegnelse

1	Introduksjon	1
1.1	Bakgrunn for valg av tema	1
1.2	Problemstilling	3
1.3	Metode	3
1.4	Avgrensninger ved oppgaven	4
1.5	Rammer for oppgaven	4
1.6	Oppgavens struktur	5
2	Tilknytning	8
2.1	Hva er tilknytning?	8
2.2	Tilknytningsteoriens far	9
2.2.1	Tilknytning og tilknytningsatferd	9
2.2.2	Utvikling av tilknytning	10
2.2.3	Indre arbeidsmodeller	12
2.3	Ulike former for tilknytning	13
2.3.1	Fremmedsituasjonen og tilknytningsstiler	13
2.4	Emosjonsregulering og tilknytning	16
2.5	Oppsummering	18
3	Circle of security	19
3.1	Intervensjonen	19
3.2	Trygghets sirkelen	20
3.3	Omsorgspersonenes egne tilknytningserfaringer	22
3.4	Haimusikk	23
3.5	Oppsummering	24
4	Barn i barnehagen	25
4.1	Kunnskap i barnehagen	25
4.2	Hva utgjør relasjonen mellom barn og voksne?	26
4.2.1	Nærhet og trygghet i relasjonen	27
4.2.2	Hjelp til å regulere følelsene sine	28
4.2.3	Støtte til språklig utvikling	29
4.3	Hva har alder å si for oppstart i barnehagen?	30
4.4	Stress i barnehagen	32
4.4.1	Tilknytning og stress	33
4.4.2	Ulike miljøfaktorer og stress	36
4.4.3	Gruppestørrelse og stress	37
4.4.4	Fulltidsdager og stress	38
4.5	Oppsummering	39
5	Relasjonsbygging i barnehagen	40
5.1	Hvor i sirkelen er barna ved de forskjellige tilknytningsmønstrene og hvordan kan man møte de?	40
5.1.1	Villedende og veiledende signaler	41
5.1.2	Tilknytning i barnehagen	42
5.1.3	Trygg tilknytning i barnehagen	43
5.1.4	Unnvikende tilknytning i barnehagen	44
5.1.5	Ambivalent tilknytning i barnehagen	44
5.1.6	Desorganisert tilknytning	45
5.2	Reflektering rundt egen praksis	46
5.2.1	Haimusikk i barnehagen	47
5.2.2	Refleksjon ved hjelp av mentalisering	48

5.2.3	Vanskelig relasjoner, ikke vanskelige barn	48
5.3	Oppsummering	50
6	Tilvenning i barnehagen	51
6.1	Tilvenning i barnehagen	51
6.2	Etablering av en sekundær tilknytningsperson	53
6.2.1	Se barnet innenfra.....	55
6.3	Foreldresamarbeid	55
6.3.1	Oppstartssamtale	56
6.3.2	Levering og henting i barnehagen.....	57
6.4	Oppsummering	59
7	Avsluttende kommentarer og refleksjoner	60
	Litteraturliste	62

1 Introduksjon

Det ble 1 januar 2009 innført lovfestet rett til barnehageplass for alle ettåringer (Dahl, 2009). I 2014 var dekningsgraden på 90 % for barna i alderen 1-5 år (Statistisk sentralbyrå [SSB], 2015) Hele 80% av barna i aldersgruppen 1-2 år og 97% av 3-5 åringene gikk i barnehage i 2014. Statistisk sentralbyrå (SSB, 2015) henviser til en økning på 30 prosentpoeng fra år 2000 til 2014 for aldersgruppen 1-5 år. Det har spesielt vært en økning av de minste barna i barnehagen de senere årene, og med en slik økning er det flere som har stilt spørsmål om barnehagen er rustet for å ta imot denne aldersgruppen (Bjørnstad & Samuelsson, 2012). Med så stor andel barn som går i barnehagen i dag, og da spesielt så mange av de yngste barna, er det viktig å få fokus på hvordan man kan sikre at barnehagene innehar den nødvendige kvaliteten barn trenger for en optimal utvikling (Brandlistuen et al., 2015; Lekhal et al., 2013). Regjeringen ønsker kompetanseheving på dette området og mer oppmerksomhet rettet mot de yngste barnas behov for sensitiv omsorg, tilknytning, kommunikasjon og samspill med personalet i barnehagen (Kunnskapsdepartementet, 2016). Samspillet mellom barn og de ansatte trekkes av flere frem som en av de viktigste faktorene ved god kvalitet i barnehagen (Bjørnstad & Samuelsson, 2012; Brandlistuen et al, 2015; Kunnskapsdepartementet, 2016). Forskningen viser til hvordan høy kvalitet i barnehagen er vesentlig for barns utvikling, både kognitivt, sosialt og språklig (Bjørnstad & Samuelsson, 2012).

1.1 Bakgrunn for valg av tema

Regjeringen (Kunnskapsdepartementet, 2016) er opptatt av at alle barn skal ha et trygt og godt miljø i barnehagen, og ser viktigheten av å styrke kvaliteten på barnehagetilbudet. Når man snakker om kvalitet i barnehagen deles det gjerne inn i to forskjellige kvalitetskategorier; strukturelle og prosessuelle kvaliteter. Strukturelle kvaliteter refererer til antall ansatte i barnehagen, utdanningen deres, hvor mange barn det er i hver gruppe, kvaliteten på det fysiske miljøet, både inne og ute. Prosessuelle kvaliteter innebærer blant annet kvaliteten på samspillet mellom barn og voksne, samspillet barna seg i mellom, forholdet mellom de ansatte og mellom de ansatte og foreldre. Det handler også om det pedagogiske innholdet i barnehagen og hvordan det arbeides for å legge til rette for sosial inkludering (Lekhal et al., 2013; Brandlistuen et al., 2015).

Barnehager av høy kvalitet kjennetegnes ofte av høy personaltetthet, en stabil personalgruppe og at de ansatte har god utdanning, dette omfatter som nevnt ovenfor aspekter ved strukturell kvalitet. Videre ser man at barnehager av høy kvalitet også har personale som er erfarne og reagerer sensitivt på barnas behov, og som evner å skape et stressfritt miljø. Dette betegner sider ved prosessuell kvalitet (Bjørnstad & Samuelsson, 2012). Mye forskning finner at det er den prosessuelle kvaliteten i barnehagen som sterkest påvirker barns utvikling, men flere vil også hevde at strukturelle kvaliteter påvirker prosessuelle kvaliteter og på et vis legger til rette for god prosessuell kvalitet (Brandlistuen et. al., 2015; Engvik et. al., 2014). Bråten, Hovdenak, Haakestad & Sønsterudbråten (2015) beskriver strukturelle kvaliteter som forutsetninger for å skape gode relasjoner i barnehagen. I så måte kan man se strukturelle kvaliteter som et slags middel for å nå målet om høy prosessuell kvalitet (Bråten et. al., 2015). Den prosessuelle kvaliteten, herunder relasjonen mellom voksne og barn, påvirkes sterkt av den voksnes reaksjonsmåter på de behovssignaler barna sender ut. Sensitive og reponsive voksne er essensielt for etablering av en tilknytningsrelasjon mellom voksne og barn, dette gjelder både i et foreldre-barn forhold, men også mellom barn og voksne i barnehagen (Broberg, Hagström & Broberg, 2014; Bjørnstad & Samuelsson, 2012).

Gjennom hele studieløpet har jeg vært særlig interessert i de minste barna og deres utvikling, og spesielt har jeg vært opptatt av deres barnehagehverdag. Under studiene har jeg arbeidet mye med barn og jeg har fått erfaring med hvor viktig man er som voksenperson og hvor stor påvirkningskraft man har. Dette har gjort meg spesielt oppmerksom på hvor viktig det er at man som voksenperson i barnehagen har respekt for denne påvirkningskraften, og er seg sitt ansvar bevisst. Interessen for småbarn ble ytterligere styrket etter at jeg selv fikk barn, og fikk enda tettere erfaring med barns utvikling og voksnes påvirkningskraft på barn. Spesielt har jeg opplevd at den nærheten og oppmerksomheten man gir barn er utrolig viktig, og noe jeg opplever at barn får mye igjen for. Dette er aspekter ved relasjonen mellom barn og voksen, omsorgsperson og barn, og også mellom omsorgsperson i barnehagen og barna der. Elementer som oppmerksomhet, nærhet og det å gi barna en opplevelse av å bli sett og hørt er noe jeg opplever som veldig viktig i min kontakt med barn, både profesjonelt og privat.

Av denne grunn kom interessen for denne oppgaven til. Jeg ønsket å se på hvordan man som voksen i barnehagen kan anvende kunnskap om tilknytning og etablering av gode relasjoner mellom barn og voksne i barnehagen, for å skape trygge og gode relasjoner. Ettersom jeg anser det som utrolig viktig å legge ned arbeid i å sørge for at barna blir møtt i barnehagen på

en måte som gjør at de føler seg trygge på de voksne og opplever det som et trygt sted å være, ønsker jeg å se på hvordan tilknytningsteori og Circle of Security kan brukes i barnehagene, som et grunnlag for etableringen av en god relasjon mellom barn og voksne.

1.2 Problemstilling

Den overordnede problemstillingen for oppgaven lyder som følger

- *Hva påvirker etableringen av en relasjon mellom barn og voksne, og hvordan kan man legge til rette for at det utvikles en god relasjon?*
-

I dette arbeidet vil jeg bruke tidligere forskning og litteratur på feltet for å belyse problematikken. For å kunne si noe om viktigheten av en god relasjon og etableringen av denne jeg se på hva tilknytning er og hvordan et tilknytningsforhold etableres. Videre vil oppgaven ta opp "Circle of Security" og bruke tankegangen herfra som et verktøy for etablering av gode relasjoner i barnehagen. Nærmere gjennomgang av oppgavens struktur kommer i kap. 1.6 Oppgavens struktur.

1.3 Metode

For denne oppgaven valgte jeg i samråd med min veileder, Gabriele Friis, å foreta en litteraturstudie. I en litteraturstudie ser man på eksisterende litteratur og empiri på området. Det eksisterer mye litteratur og forskning på feltet om tilknytning, mens det de senere årene har kommet mer forskning på kvalitet i barnehagen (Bjørnstad & Samuelsson, 2012). Litteraturen som brukes i denne oppgaven kommer fra anerkjente teoretikere på området tilknytning, med sterk tyngde innen fagfeltet. Forskningen er i stor grad hentet fra internasjonale studier, men har blitt supplert med norsk forskning for å relatere det til norske forhold. De internasjonale studiene som er brukt, har blitt tolket og vurdert til å være overførbare til norsk kontekst. Det blir brukt noe sekundærkilder som sammenfatter mye av den tidligere forskningen og litteraturen som er gjort på området om tilknytning, men suppleres med ordinærkilder der hvor det er hensiktsmessig. Forskningen og litteraturen kommer i all hovedsak etter søk gjort i Universitetsbibliotekets database.

1.4 Avgrensninger ved oppgaven

Denne oppgaven omhandler i all hovedsak barn fra spedbarnsalder og frem til skolestart, dette for å få en tettere ramme for oppgaven grunnet tidsrammen som ligger rundt oppgaven. En annen grunn til at denne aldersgruppen velges kommer av at mye forskning tilsier at tilknytning i all hovedsak skjer mens barna er små og at det er et kritisk vindu for når tilknytning kan etableres for at det ikke skal få negative konsekvenser for barnet senere i livet (Broberg, Hagström & Broberg, 2014). Samtidig er det ønskelig å presisere at det vil kunne være mulig å ”gjenopprette” skader som har skjedd mens barna er små, men det igjen vil kunne kreve mer arbeid og er en omfattende prosess (Drugli, 2014). Videre retter oppgaven seg også mot funksjonsfriske barn, da en eventuell utviklingsforstyrrelse vil kunne påvirke tilknytningsprosessen negativt (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013).

For å sikre en god flyt i oppgaven har jeg valgt å redegjøre for sentrale begreper fortløpende. I tråd med dette vil det også bli presentert en oppsummering etter hvert kapittel slik at leseren vil bli påminnet det mest essensielle ved hvert kapittel og for å lettere kunne ta med seg informasjonen videre til neste kapittel.

1.5 Rammer for oppgaven

Folkehelseinstituttet har i et samarbeidsprosjekt med Kunnskapsdepartementet skrevet en rekke rapporter om sammenhengen mellom barns utvikling og barnehager. For denne oppgaven ønsker jeg å bruke to av disse rapportene som særlig ser på sammenhenger mellom bruk av barnehagen og forskjellige kvalitetsindikatorer ved barnehagene for utvikling hos barn. Rapporten ”Sammenhenger mellom barnehagekvalitet og barns fungering ved 5 år” er skrevet av Engvik et al. (2014) og baserer seg på spørreskjema fra over 4000 femåringer, som er fylt ut av både pedagogisk leder og foreldre. De pedagogiske lederne svarer på spørsmål som knytter seg til barnets språklige og psykiske fungering, samt spørsmål som dreier seg om kvalitet i barnehagen. Her har rapporten sett på i hvilken grad kvalitet i barnehagen, alder for oppstart og antall timer i uka barna er i barnehagen, henger sammen med psykisk og språklig fungering hos barn (Engvik et al., 2014). Rapporten ”Sårbare barn i barnehagen- betydningen av kvalitet” er skrevet av Brandlistuen et al. (2015) og er basert på data fra *Den norske mor og barn- undersøkelsen* (MoBa), hvor spørreskjema fra nesten 7000 barn ble fylt ut av foreldre og pedagogiske ledere i barnehager i Norge (Brandlistuen et al., 2015). Særlig fokus var sårbare barn i barnehagen, som forskerne tenkte seg ville ha et ekstra utbytte av god

kvalitet i barnehagen, og være mer utsatt om kvaliteten var dårlig. I denne rapporten menes sårbare barn som barn som enten har en 1) medfødt neurobiologisk risiko eller 2) har et vanskelig temperament (Brandlistuen et al., 2015). Rapporten ser ikke utelukkende på sårbare barn, men viser også til resultater fra hele barnegruppen.

For å måle hvordan de pedagogiske lederne oppfattet sitt forhold med barnet, ble det i begge rapportene brukt et skjema med 15 spørsmål fra *The Student-Teacher Relationship Scale-Short Form* (STRS-SF). Selve skjemaet ser på to forhold ved forholdet, nemlig konflikt og nærhet. Pedagogisk leder blir stilt ovenfor en rekke utsagn som de må plassere på en skala fra 1- 5 for hvor godt det beskriver forholdet til barnet. Den delen av skjemaet som så på konfliktsiden ga informasjon om opplevd negativitet i forholdet, mens nærhetsdelen sier noe i hvilken grad forholdet kan beskrives som varmt og hengivende, og om det bærer preg av en åpen kommunikasjon. Om den samlede skåren blir høy, anses samhandlingen som å være dårlig (Engvik et al., 2014; Brandlistuen et al., 2015).

Grunnen til at disse rapportene trekkes særlig fram er at jeg ble særlig interessert ved funn gjort i disse to rapportene, omkring det prosessuelle kvalitetsaspektet i barnehagen, nærmere bestemt relasjonen mellom voksne og barn og faktorer ved personalet. Begge rapportene finner sammenhenger mellom barns fungering og kvaliteten på relasjonen med de voksne. Resultatene fra rapportene drøftes fortløpende i oppgavens senere kapitler. Selv om hovedfokus for denne oppgaven er relasjonen mellom barn og voksen i barnehagen, betyr ikke det at andre forskningsresultater fra disse to rapportene ikke tas opp eller anses som viktig. Grunnen til at hovedvekten ligger på relasjonen ligger i valg av problemstilling og da det fattet min interesse spesielt.

1.6 Oppgavens struktur

Kapitel 2 og 3 er å anse som teorigrunnlaget for oppgaven, hvor det gjøres rede for teori om tilknytning og Circle of Security. De påfølgende kapitlene vil bli brukt til å drøfte teorien opp mot forskningsfunn, og se hvordan tilknytningsteori og kunnskap fra Circle of Security kan brukes i barnehagen.

Kapitel 1 sees på som en introduksjon til oppgaven, med bakgrunn og valg av tema, formål og nødvendige avgrensinger og rammer for oppgaven.

Kapitel 2 tar opp aktuell teori om tilknytning. Ettersom barn i de aller fleste tilfeller danner en tilknytning med personer de omgås mye med, anses det som viktig for denne oppgaven at teori på dette området gjøres rede for slik at man har et teorigrunnlag for oppgaven videre. Gjennomgangen av tilknytningsteori er også viktig da det er sentralt for å forstå barns emosjonelle behov og hvordan voksne responderer på barns emosjonelle uttrykk påvirker hvordan relasjonen mellom barn og voksne utvikler seg.

Kapitel 3 ser på metoden Circle of Security [COS] og hvordan det tydeliggjør tilknytningsteorien og gjør den lettere tilgjengelig for foreldre. Det trekkes frem en rekke elementer som brukes for å bevisstgjøre foreldre om sin påvirkningskraft på sine barn gjennom den relasjonen de inngår i. Programmet blir også redegjort for da det videre i oppgaven vil bli brukt elementer fra Circle of security i en barnehagesetting, og for hvordan man bedre kan forstå og møte de ulike tilknytningsstilene i barnehagen.

Kapitel 4 handler i stor grad om hvordan barnehagestart påvirker barna. Her vil det bli trukket frem en rekke forskning som har blitt gjort på barn i barnehagen, og hva slags miljømessige faktorer som vil kunne påvirke etableringen av relasjoner i barnehagen. Samtidig vil det bli sett på hva som er nødvendig i selve relasjonen, for at denne skal utvikle seg til å bli trygg og god for barna. Det vil også bli vist til Rammeplanen for barnehagen (Kunnskapsdepartementet, 2011) samt en rekke Stortingsmeldinger for å kunne reflektere rundt hva slags føringer som ligger til grunn for arbeidet i barnehagen og hva regjeringen vektlegger.

Kapitel 5 er ment for å samle tråden fra de foregående kapitlene ved å se på hvordan de ulike tilknytningsstilene utarter seg i barnehagen, hvordan man kan arbeide med relasjonsbygging i barnehagen og hvilke faktorer som er vesentlig i slikt arbeid. Ved å redegjøre for disse ulike tilknytningsstilene er ikke tanken at personalet i barnehagen skal bruke kunnskapen til å diagnostisere de enkelte barna. Det er heller ment som kunnskap om hvordan barn er forskjellig og at den atferden barn utviser på et gitt tidspunkt ikke nødvendigvis reflekterer et barns faktiske behov.

Kapitel 6 tar for seg hvordan kunnskapen om tilknytningsteori og COS kan brukes i barnehagen for å etablere en trygg tilknytning under tilvenningsfasen. Denne delen av oppgaven vil også se på en konkret modell for tilvenning som har blitt etablert av en barnehage i Stavanger. Denne metoden trekkes frem for å kunne se hvordan tilvenning i praksis kan henge sammen med tilknytningsteori og hvordan elementer og tankegangen til Circle of Security kan brukes i praksis.

Kapitel 7 er et avsluttende kapittel som ser på hva som har blitt gjennomgått i oppgaven og som tar for seg oppgavens hovedpunkter og konklusjoner.

2 Tilknytning

I denne delen av oppgaven vil det bli gjort rede for begrepet tilknytning. Da dette feltet er stort og rommer mange teoretikere, vil det av praktiske hensyn for denne oppgaven velges ut én teoretiker for å belyse oppgavens problemstilling. Ettersom John Bowlby av mange anses som å være tilknytningsteoriens far er det hans teorier og tanker som brukes som teoretisk grunnlag for oppgaven. Kapitlet starter med en generell del om tilknytning for å så å gå videre til John Bowlby og hans teori. Det vil først bli sett på forskjellen mellom tilknytning og tilknytningsatferd, følgende kommer en del om utvikling av tilknytning, etter det tar oppgaven opp på hva indre arbeidsmodeller innebærer og dets plass i tilknytningen. Mary Ainsworths ”Fremmedsituasjon” vil også presenteres og de ulike tilknytningsmønstrene hun observerte gjennom dette forsøket vil beskrives. Mary Main som oppdaget et fjerde tilknytningsmønster, vil også bli presentert. Kapitlet avsluttes med en kort oppsummering.

2.1 Hva er tilknytning?

Tilknytning dreier seg i stor grad om følelsen av trygghet som barna opplever i samspillet med sine omsorgspersoner. Det er et innebygd og medfødt system som gjør at spedbarn automatisk søker etter trygghet og beskyttelse (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013). Dette gjør de gjennom det som kalles tilknytningsatferd, og som viser seg i form av gråt, smil, latter osv. Denne atferden vil sørge for at det opprettholdes en nærhet til omsorgspersonene og at en tilknytning etableres (Hart & Schwartz, 2009). Barnet søker nærhet til den voksne det har etablert en tilknytningsrelasjon til når det havner i nye og ukjente situasjoner. Dette gjør barnet både for å sikre den fysiske tryggheten, men også slik man har funnet i de senere årene, for den psykologiske tryggheten. Slik Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad (2013) skriver er det viktig med en stabil voksen i barnets liv som reagerer sensitivt på deres behov for at barnets sosiale og emosjonelle evner skal utvikles. Barns hjerner vil ikke utvikle seg normalt om de ikke blir eksponert for stabile voksne som sørger for nærhet og trygghet i relasjonen. Ettersom de da ikke vil ha noen stabile rollemodeller som vil kunne hjelpe dem i deres språklige og sosiale utvikling. Det vil ikke være nok å kun sørge for at de fysiske behovene er tilfredsstillt om barnet skal utvikle en sunn emosjonell utvikling (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013).

2.2 Tilknytningsteoriens far

John Bowlby blir i stor grad ansett som tilknytningsteoriens far, da han var den første som systematisk tok i bruk begrepet tilknytning, i tiden etter andre verdenskrig. Han anså tilknytning som et medfødt atferdssystem som regulerer barnets atferd i samspillet med en omsorgsperson (Hart & Schwartz, 2009). Rent evolusjonsmessig så mener man at denne tilknytningsatferden sikrer barnets overlevelse, da de barna som hadde en tett tilknytning til noen få voksne, var best beskyttet og hadde større sjanse for å selv vokse opp og få egne barn (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013).

Et viktig element ved tilknytningsteorien er hypotesen om at tilknytningsatferd kontrolleres gjennom et atferdssystem i sentralnervesystemet, på lik linje med blodtrykk og kroppstemperatur (Bowlby, 1988). Det innebærer at atferdssystemet sørger for at det opprettholdes et forhold til tilknytningspersonen etter bestemte grenser for nærhet og tilgjengelighet. Dette skjer gjennom en tilknytningsatferd som blir mer og mer avansert for alderen (Bowlby, 1988). Her er begrepene homeostase og feedback sentrale, da dette atferdssystemet vil arbeide for å opprettholde en indre balanse (homeostase) ved å enten nærme seg eller trekke seg unna tilknytningspersonen alt ettersom hvilken feedback denne personen gir barnet.

2.2.1 Tilknytning og tilknytningsatferd

Slik det ble nevnt ovenfor vil tilknytningsatferden styres av et atferdssystem, og Bowlby skiller videre mellom tilknytningsatferd og tilknytning (Bowlby, 1988). Tilknytningsatferd betegner de forskjellige type atferdene som gjør det mulig for barnet å skape kontakt og opprettholde nærhet til sin tilknytningsfigur, som gråt, smil og latter. Tilknytning er det atferdssystemet i barnet som sørger for at det er i stand til å skape og være i forbindelse med den personen som tilknytningsatferden er rettet mot (Hart & Schwartz, 2009). På en annen måte kan man si at tilknytning er det båndet som oppstår mellom omsorgsperson og barn, mens det er gjennom tilknytningsatferd at båndet etableres (Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978). Dette er å anse som en egenskap ved den tilknyttede, som gjør at barnet er i stand til å overvåke sin tilknytningsfigurs tilgjengelighet. Gjennom tilknytningsatferden blir det mulig for barnet å danne indre representasjoner av samhandlingen mellom barnet selv og tilknytningsfiguren, og barnet skaper en varig og trygg relasjon (Hart & Schwartz, 2009). Den tilknytningsatferden barn utviser er ikke egenskaper ved barnet selv, men er heller å anse

som egenskaper ved relasjonen barnet inngår i. Atferden vil ikke ha det samme mønsteret i alle relasjoner, men vil variere fra relasjon til relasjon (von Tetzchner, 2012).

Tilknytningsatferden vil komme sterkest til syne og aktiveres om barnet er trøtt, sultent eller redd, da vil barnet oppleve en indre uro og vil automatisk søke etter tilknytningspersonen sin for å komme i balanse. Hvordan tilknytningsatferden utarter seg og hvor raskt atferden avsluttes vil være avhengig av i hvor sterk emosjonell ubalanse barnet opplever å være. Om barnet opplever sterke følelser vil det kunne være nødvendig med fysisk kontakt for å oppnå balanse igjen, mens om barnet ikke skulle være i sterk affekt vil det kunne holde at tilknytningspersonen er i umiddelbar nærhet (Bowlby, 1988; Hart & Schwartz, 2009).

Tilknytningen har da slik sin rot i evolusjonsbiologien og er et punkt i utviklingen man vanskelig kommer unna. Helt uavhengig av om barnets foreldre er egnet som foreldre eller ei, vil det oppstå en tilknytning så lenge barnet er hos de samme omsorgspersonene over tid. Det som bestemmer hvorvidt kvaliteten på tilknytningen er god, handler om hvor sensitivt foreldrene reagerer på sitt barns behov.

2.2.2 Utvikling av tilknytning

Slik det er blitt nevnt tidligere anså Bowlby tilknytningssystemet som et medfødt atferdssystem som innebærer en biologisk tilbøyelighet mennesker har til å være i samhandling med andre mennesker. Dette oppstår allerede hos nyfødte barn i det tidlige samspillet mellom mor og barn, og kalles for *tidlige dialoger* (Hart & Schwartz, 2009). Barnet søker den voksnes oppmerksomhet ved smil eller gråt, og den voksne responderer på dette. Det virker da som om barnet er disponert for dette samspillet gjennom sitt tilknytningssystem og moren gjennom sitt omsorgssystem. Gjennom disse tidlige dialogene dannes grunnlaget for barnets personlighet, og samtidig grunnlaget for hvordan barnet vil etablere relasjoner med andre mennesker senere (Hart & Schwartz, 2009). Den tilknytningsatferden barnet viser vil organiseres og utvikles i samspill med mors omsorgssystem, med andre ord vil det være barnets tilknytningssystem og morens omsorgssystem som interagerer. Barnets tilknytningsatferd vil aktivere mors omsorgsatferd. Mors omsorgssystem som er mer modent vil virke stabiliserende på barnets mindre integrerte tilknytningssystem (Hart & Schwartz, 2009).

I tidlig spedbarnsalder vil barnet vise tegn på det som senere utvikler seg til å bli tilknytningsatferd (Bowlby,1988). For spedbarnet vil gråten være dets eneste verktøy for å signalisere at det har behov for omsorg, og tilfredshet for å vise at det har det bra. Mens barnet vil i løpet av sin andre levemåned utvikle det sosiale smilet som en måte å oppmuntre mor i deres samhandling (Bowlby, 1988). Dette smilet er viktig for foreldrene og for deres følelse av å få kontakt med barnet sitt (von Tetzchner, 2012). Etter hvert vil dette sosiale smilet bli vanskeligere for andre enn foreldrene, eller andre nære omsorgspersoner, å fremkalle. I denne fasen rundt 4 måneders alderen begynner barnet også å bli mer selektiv i hvem det ønsker å bli tatt hånd om av. Det vil ikke lenger være like lett for nye personer å trøste barnet (Broberg, Hagström & Broberg, 2014).

Når barnet er rundt 9 måneder gammelt vil de fleste barn reagere på å bli værende alene i et rom med en fremmed, ved å gråte og tydelig vise at det ikke er tilfreds (Bowlby, 1988). Dette skjer da barnet nå begynner å bli såpass kognitivt modent, at det evner å skape en representasjon av sin mor i sin indre arbeidsmodell, som ikke stemmer overens med den fremmede personen. Barnet vil da reagere følelsesmessig på dette (Hart & Schwartz, 2009; Bowlby, 1988). En viktig milepæl barna når rundt denne alderen er utviklingen av *objektkonstans*, det innebærer at barnet nå viser en tydeligere tilknytning til enkelte personer i livet sitt. Barnet organiserer da atferden sin for å tilkalle oppmerksomheten til spesifikke personer (Hart & Schwartz, 2009). Rundt denne alderen kan også mange barn krabbe eller bevege seg på andre måter vekk fra foreldrene sine, denne målstyrte atferden viser at barnet til en viss grad selv regulerer avstanden til sine foreldre. Barnet kan bevege seg fritt rundt i rommet, men vil ofte bevege seg mot sine foreldre om det kommer en fremmed person inn i rommet. Tilknytningssystemet til barnet har slått seg på, og gjennom en slik reaksjon kan man se at barnet har formet en tilknytning (Broberg, Hagström & Broberg, 2014).

Etter hvert som barnets kognitive evner utvikler seg, vil den refleksstyrte tilknytningsatferden reduseres. Dette skjer samtidig med at barna i sitt andre leveår ofte vil møte flere nye mennesker og gå gjennom flere separasjoner fra sine foreldre (Broberg, Hagström & Broberg, 2014). Ved fireårsalder ser man at den grunnleggende tilknytningen i stor grad er etablert. Nå vil ikke barnet reagerer like sterkt på fysisk adskillelse fra sin tilknytningsperson lenger, da de nå i stor grad er klar over at tilknytningspersonen er tilgjengelig. Tilknytningsatferden vil ikke være like utpreget som tidligere, så fremt barnet er sammen med en person den kjenner seg trygg på. Men i situasjoner hvor barnet blir redd, opplever å

miste oversikten eller blir usikre, vil tilknytningsatferden kunne vise seg (von Tetzchner, 2012).

2.2.3 Indre arbeidsmodeller

Barnet vil gjennom samspill med sin tilknytningsperson danne en rekke modeller som det bruker for å skape en forståelse av verden ut fra. Dette kalte Bowlby for indre arbeidsmodeller. Dette er modeller som dannes i barnets bevissthet, det vil si mentale bilder av barnet selv, viktige omsorgspersoner og av det samspillet som oppstår med omsorgspersonene. Arbeidsmodellen skal opptre som en modell av virkeligheten og basert på denne modellen skal barnet kunne gjøre seg opp antakelser om verden og planlegge sin atferd ut i fra den (Bowlby, 1988). Modellen skapes gjennom de erfaringer barnet gjør seg og dets aktivitet. ”En indre arbeidsmodell som er realistisk og i god overenstemmelse med omverdenen, øker barnets kapasitet til å gå i samspill med omverdenen på en fleksibel måte.” (Hart & Schwartz, s. 73, 2009). Det krever av den indre arbeidsmodellen at den stemmer godt overens med den virkelige verden for at den skal fungere optimalt. Gjør den ikke det vil den ikke være et velfungerende verktøy for barnet å bruke (Broberg, Hagström & Broberg, 2014).

Et barns indre arbeidsmodell er som nevnt skapt ut i fra de erfaringer barnet har gjort seg og vil være tilpasset det samspillet man har i barnets familie. I møte med nye mennesker vil barnet prøve å skape et miljø basert på sin indre arbeidsmodell. Har barnet en positiv indre arbeidsmodell, er det større sjanse for at barnet vil skape et positivt miljø rundt seg, enn det ville gjort om det hadde en negativ indre arbeidsmodell. Barn med negative indre arbeidsmodeller kan ofte kunne havne i negativt samspill med andre personer, ettersom barnet vil møte nye miljøer og situasjoner basert på de erfaringer de har med seg hjemmefra og gjennom et slikt negativt samspill vil de kunne få sine negative forventninger bekreftet (Broberg, Hagström & Broberg, 2014).

De mentale bildene som skapes vil bli en viktig bestanddel av barnets personlighetsutvikling, og vil prege barnet videre i livet når det gjelder de følelsesmessige relasjonene det etablerer i sitt liv. De tilknytningserfaringene barnet gjør seg vil med andre ord påvirke en gjennom hele livet. Ettersom tilknytning etableres i samspillet mellom barnet og en omsorgsperson vil barnet danne ulike tilknytninger til forskjellige personer i sitt liv (Broberg, Hagström & Broberg, 2014). Det samspillet et barn har med sin mor er unikt for barnet og moren, mens

hva slags relasjon og tilknytning som etableres med for eksempel far vil være bestemt av det forholdet barn og far har. Selv om disse indre arbeidsmodellen etableres i samspill med barnets nærmeste omsorgspersoner, vil barnet fortsatt kunne endre sin indre arbeidsmodell basert på de erfaringer det gjøres seg i samspill med andre mennesker. Hvis et barn har gjort seg samspillserfaringer som har ført til en negativ indre arbeidsmodell, så er dette noe som kan endres på om de møter en sensitiv og responsiv voksen, for eksempel i barnehagen, som evner å se barnet og møter barnets behov på en adekvat måte. Det fordrer også at den voksne er klar over at dette kan ta tid, og er villig til å se på seg selv i samspillet med barnet (Drugli, 2014).

2.3 Ulike former for tilknytning

Hvorvidt en tilknytning er trygg eller utrygg bestemmes av i hvilken grad barnet opplever en økt følelse av trygghet og beskyttelse når det oppsøker sin tilknytningsfigur (Broberg, Hagström & Broberg, 2014). Fører det ikke til en økt følelse av trygghet kan man kalle tilknytningen for utrygg, mens om den nærheten barnet får hos den voksne gir økt følelse av trygghet kaller man tilknytningen for trygg. Det er videre viktig å huske på at foreldre og barn ikke er tilknyttet hverandre på samme måte. Det er barnet som er den lille og som søker trygghet og beskyttelse hos den voksne som er den store og sterke, og dette igjen utløser et følelsesmessig ”omsorgsbånd” fra forelderen til barnet (Broberg, Hagström & Broberg, 2014).

2.3.1 Fremmedsituasjonen og tilknytningsstiler

I følge Bowlby (1988) vil foreldrene spille en viktig rolle i hvordan barna utvikler seg og hvordan foreldrene behandler barnet vil påvirke hvordan dets tilknytningsmønster etableres. Mary Ainsworth dannet på bakgrunn av sine observasjoner av samspillet mellom mødre og barn i deres hjem en test kalt for ”Fremmedsituasjonen”. Her ser man på hvordan barnets atferd utarter seg når barnets tilknytningssystem er aktivert i forskjellig intensitet, etter å ha manipulert miljøet rundt barnet (Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978). Man undersøker med andre ord samspillet mellom mor og barn ved å prøve å aktivere barnets tilknytningsatferd (Hart & Schwartz, 2009).

”Fremmedsituasjonen” varer totalt i 20 minutter, er delt opp i 8 etapper og lengden på disse etappene varierer. Mor og barn kommer først sammen inn i et ukjent rom med en rekke leker

som skal stimulere til utforskningsatferd hos barnet (Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978). Barnet blir så forlatt av forelderen to ganger, den ene gangen blir en fremmed til stede og den andre gangen er barnet helt alene. Forelderen kommer tilbake 2 ganger. Hvis barnet viser sterke tegn på stress, vil forelderen bli sluppet inn tidligere da hensikten ikke er å utsette barnet for overdrevet mye stress (Broberg, Hagström & Broberg, 2014). De fleste barna lette etter mor når hun forlot rommet og mange beveget seg mot døren mor gikk ut av, mens noen gråt voldsomt uten at de aktivt lette etter henne, mens andre verken gråt eller prøvde å finne mor. Videre fant Ainsworth at barnets tilknytningsatferd varierte etter morens tilstedeværelse (Hart & Schwartz, 2009). Når mor var sammen med barnet i rommet viste barnet større utforskertrang, mens når mor ikke var tilstede ble tilknytningsatferden forsterket og utforskertrangen dempet (Hart & Schwartz, 2009).

Gjennom denne studien identifiserte Ainsworth tre tilknytningsmønstre hos barna; trygg tilknytning, unnvikende tilknytning og ambivalent tilknytning.

Trygg tilknytning kjennetegnes ved at barnet stoler på at sin tilknytningsperson er tilgjengelig, at den reagerer sensitivt på barnets behov og skulle være tilstede om barnet trenger trøst. Opplever barnet dette vil det være såpass trygg at den søker ut fra tilknytningsfiguren for å utforske på egenhånd (Bowlby, 1988). Barnet vil bruke sine foreldre som en trygg base den kan komme tilbake til for trøst og nærhet når den har behov for det. Foreldrene har her reagert sensitivt på barnets behov og barnet er vant til å bli sett, forstått og få den hjelpen den trenger (Broberg, Hagström & Broberg, 2014).

Unnvikende tilknytning finner sted når barnet ikke har noen følelse av at tilknytningsfiguren vil reagerer på en hensiktsmessig måte, men at den heller vil avvise barnet (Bowlby, 1988). Barnet opplever lite nærhet og kjærlighet, og vil i stor grad prøve å takle ting på egenhånd. Barnet som har utviklet et slikt mønster vil gjerne ha deaktivert sitt tilknytningssystem som en forsvarsmekanisme fra å bli avvist av sin tilknytningsperson. Disse barna unngår gjerne nærhet og vil søke lite emosjonell kontakt med sine foreldre. Når det føler seg utrygt vil barnet rette oppmerksomheten sin mot leker og andre ting, heller enn å søke trøst hos sin omsorgsperson. Her har foreldrene i liten grad reagert sensitivt på barnas signaler, eller direkte har avvist barnets behov, noe som fører til at barnet er vant med at det ikke nytter å søke til forelderen for trøst og nærhet, men heller takle behovene selv (Broberg, Hagström & Broberg, 2014).

Det tredje tilknytningsmønsteret, *ambivalent tilknytning*, viser seg ved at barnet er usikker på hvordan og om tilknytningsfiguren vil reagere på en imøtekommende måte når barnet søker hjelp. Et slikt mønster oppstår når forelderen noen ganger er tilgjengelig og hjelpsom for barnet, og andre ganger ikke (Bowlby, 1988). Samspillet mellom forelderen og barnet bærer preg av en uforutsigbarhet, ettersom barnet aldri vet når og hvordan foreldrene vil reagere på dets tilnærminger (Broberg, Hagström & Broberg, 2014). Det blir tydelig at mye av interaksjonen skjer på den voksnes premisser, og barnet lærer seg at det ikke selv kan regulere samspillet gjennom egne signaler. Barnet vil være engstelig og klamre seg til foreldrene, og deres tilknytningssystem later til å være kronisk aktivert (Hart & Schwartz, 2009).

Senere forskning gjort av Mary Main, kom fram til et fjerde tilknytningsmønster, kalt for *desorganisert tilknytning* (Smith, 2002). I motsetning til de tidligere nevnte mønstrene, vil ikke barnet her ha dannet noe organisert mønster. Tilknytningsfigurens atferd vil for barnet i dette tilfellet fremstå som uforutsigbar og ofte også skremmende. Barnet vil ikke klare å skape stabile atferdsformer, men atferden til barnet vil heller fremstå som uforståelig eller motstridende for omgivelsene (Hart & Schwartz, 2009). Barnet havner i en umulig konflikt hvor det da ønsker å søke beskyttelse hos forelderen, men samtidig er det foreldrene som har gjort barnet redd og uroen hos barnet øker ved kontakt med forelderen. Det fører til at tilknytningssystemet aktiveres ytterligere, og at barnet ikke vil klare å organisere tilknytningen til foreldrene (Broberg, Hagström & Broberg, 2014). Denne tilknytningsstilen vil være karakterisert av sammenbrudd eller fravær av et organisert tilknytningsmønster, ettersom barna ikke opplever en konsekvent eller organisert strategi for å få sine behov for trygghet dekt i forskjellige situasjoner (Killén, 2012). Ofte vil denne formen for tilknytning skje i familier preget av fysisk mishandling, en eller begge av foreldrene sliter med psykisk sykdom, eller hvor foreldrene selv sliter med egne traumatiske erfaringer. Foreldrene vil reagere på barnets signaler om behovet for trøst eller beskyttelse på en måte som er skremmende for barnet.

Så fremt samspillet mellom tilknytningsfiguren og barnet er konsekvent og sammenhengende, vil barnet utvikle en stabil indre arbeidsmodell over seg selv og seg selv i spill med andre. Barnet vil kunne ta i bruk denne modellen og handle ut i fra den for å

dekke sine behov for kontakt og nærhet. Dette skjer selv om barnet har et utrygt tilknytningsmønster som kan innebære utviklingsmessige risikoer, men det vil fortsatt etableres en slik modell så fremt samspillet er konsistent (Hart & Schwartz, 2009). Dette skjer ikke for de barna som har utviklet en desorganisert tilknytningsstil, da de ikke har noen stabil indre arbeidsmodell av sitt samspill med sine omsorgspersoner og de kan da ikke skape et organisert tilknytningsmønster.

2.4 Emosjonsregulering og tilknytning

Små barn trenger hjelp til å lære seg å takle alle de følelsene de går gjennom i løpet av en dag. Gjennom de første tre årene av et barns liv er den emosjonelle utviklingen utrolig viktig. Når barn går gjennom denne utviklingen så lærer de seg mer og mer hvordan de skal være sammen med andre mennesker. Dette innebærer at barnet lærer seg å kjenne på, takle og håndtere både positive og negative følelser (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013). Det skal lite til før et lite barns følelser tar kontroll over den lille kroppen og de minste barna trenger hjelp til å håndtere dette, og regulere følelsen ned igjen. Denne utviklingen skjer i all hovedsak sammen med barnets tilknytningsperson, gjennom den relasjonen de har. Den sosioemosjonelle utviklingen barna går gjennom formes i nære relasjoner med viktige mennesker i deres liv. Denne utviklingen dreier seg om barns følelsesmessige og sosiale utvikling, og etableres i kontakt med stabile voksne som reagerer på barnets behov på en sensitiv måte (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013). Før tilknytningen er ordentlig etablert er en av de viktigste oppgavene, sammen med å tilfredsstille de fysiske behovene til barnet, å hjelpe barnet med å gradvis utvikle emosjonell selvregulering (Broberg, Hagström & Broberg, 2014). Dette innebærer at man hjelper barnet med å regulere dets følelsesliv, da det ikke lenger takler like godt lange perioder med negative følelser og ikke er i stand til å kontrollere dette selv. Er barnet i en negativ sinnstilstand, så er det foreldrenes oppgave å hjelpe barnet å få tilbake den følelsesmessige balansen. Broberg, Hagström & Broberg (2014) refererer til forskning som viser til en forskjell mellom barn med en utrygg tilknytning og de med en trygg tilknytning. Barn med en trygg tilknytning har bedre relasjon med sine foreldre og andre voksne, og er bedre likt av andre barn. Videre ser man at disse barna har bedre selvkontroll og flinkere på å regulere egne følelser, enn de med en utrygg tilknytning. For å fremme en sunn sosioemosjonelle utvikling er barn avhengig av å ha stabile og sensitive omsorgspersoner rundt seg som hjelper dem med å organisere og lære seg å håndtere sine emosjoner og opplevelser.

Den emosjonelle utviklingen handler om hvordan barn tilegner seg et repertoar av emosjonelle uttrykk, og om hvordan barn etter sin alder forstår og kan uttrykke ulike emosjoner (Von Tetzchner, 2012). Mens barna er små er det foreldrene og andre nære omsorgspersoner som er den største kilden til læring og kunnskap om emosjoner. Emosjoner har stor betydning for relasjonen barnet har med sine foreldre og andre mennesker i deres miljø. I den tidlige utviklingen hjelper foreldrene barnet med å forstå sine egne og andres emosjonelle reaksjoner, og etter hvert som barnets miljø utvider seg vil også venner og andre mennesker i barnets liv bli viktige. Som det har blitt sett på tidligere vil de barna som opplever en trygg tilknytning gjennom sin relasjon med nære omsorgspersoner lære å regulere sine emosjoner. Denne emosjonsreguleringen omhandler evnen til å overvåke og kontrollere egne følelser og emosjonelle uttrykk, og å tilpasse de til situasjonen man befinner seg i (von Tetzchner, 2012).

En viktig side ved tilknytningsatferd er at barnet får hjelp av tilknytningspersonen til å takle og forstå de emosjonene de opplever når de blir reddet, og hjelpe dem i å mestre situasjoner hvor de føler seg utrygge. Barn med en utrygg tilknytning vil ha erfart episoder med avvísning i situasjoner hvor de har hatt behov for trøst fordi de er lei seg eller har det vondt. Slike erfaringer kan føre til at barnet lærer seg at det ikke er akseptabelt eller trygt å uttrykke negative emosjoner (von Tetzchner, 2012). Disse erfaringene vil kunne gjøre at barnet lærer å undertrykke negative emosjoner. De har opplevd at i situasjoner hvor de føler seg usikre og egentlig hadde hatt behov for hjelp til å mestre situasjonen, kan de kun søke til mor om de forholder seg rolige eller ikke lager bråk. Mens de barna med trygg tilknytning har opplevd å få den støtten og nærheten de trenger for å takle negative emosjoner, og opplevelsen av å kjenne på slike negative emosjoner fører til at de søker hjelp for å takle dette. De har fått erfare at å søke seg til tilknytningspersonen fører til hjelp med å takle negative emosjoner, slik at de kan vurdere situasjonen og finne fram til den mest hensiktsmessige mestringsstrategien. I så måte sier von Tetzchner (2012) at foreldrene vil fungere som en trygg base for utforskning av det ukjente og av situasjoner som oppleves som skumle.

Regulering av emosjoner henger nært sammen med tilknytning og barn med trygg tilknytning har gode forutsetninger for å lære seg å regulere sine følelser. Ved å lære seg å regulere følelselivet sitt, tilegner man seg også i større grad evnen til mentalisering. Mentalisering dreier seg om å forstå egne og andres følelse og tanker, samt å kunne klare å forstå og

utrykke dette ved hjelp av språket (Killén, 2012). Trygg tilknytning henger sammen med utviklingen av god mentaliseringsevne som igjen fører til god selvregulering. Barn som har utviklet en utrygg tilknytning vil i mindre grad ha utviklet evnen til å mentalisere, som igjen påvirker deres forutsetninger for å regulere emosjonelt. Evnen til å mentalisere handler om at man forstår både ens egen og andre bevisste og ubevisste mentale tilstand (Hart & Schwartz, 2009). Utviklingen av mentaliseringsevnen skjer allerede fra spedbarnsalderen og oppstår i samspillet med mer mentalt modne personer, som også reagere sensitivt og vennlig ovenfor barnet.

2.5 Oppsummering

Når barnet tilegner seg nye ferdigheter i løpet av sitt første leveår vil det være viktig at man som foreldre sørger for å skape en trygg base for barnet. Barnet vil bruke den trygge basen som en plattform som det kan vende tilbake til etter hvert som det går ut i verden for å utforske den. Her kan barnet komme tilbake med den vissheten om at den kan få den fysiske og emosjonelle støtten den trenger, og bli trøstet og beroliget om det skulle være behov for det (Hart & Schwartz, 2009). Bowlby (1988) skriver om hvordan et barn vil søke seg ut fra sin tilknytningsperson når han/hun føler seg trygg, mens om det opplever ubehag, blir redd eller sliten søker seg tilbake til tilknytningspersonen. Samtidig som det handler om å sørge for å gi barnet den nærheten og tryggheten det trenger, så handler det også om å gi barnet hjelp til å håndtere vanskelige følelser og å støtte i utforskning og lek (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013). Etter hvert som barnet gjør seg tilknytningserfaringer vil disse danne indre representasjoner hos barnet, og den sikre basen vil bli en funksjon i seg selv hos barnet og bli brukt for å balansere sin atferd mellom utforskertrangen og behovet for nærhet (Hart & Schwartz, 2009).

3 Circle of security

Slik oppgaven har sett handler tilknytning om et grunnleggende og medfødt behov hos barnet om å søke beskyttelse og omsorg hos sine foreldre. Samtidig som barnet har dette beskyttelsesbehovet, har det også et annet grunnleggende behov; nemlig en trang til å utforske verdenen rundt seg. På en måte kan disse to grunnleggende behovene virke motstridende, men vi skal i dette kapitlet så hvordan disse henger tett sammen. For at et barn skal klare å utforske miljøet rundt seg er det avhengig av å føle seg trygt og at det er under beskyttelse, først da er barnet i en sinnstilstand hvor det kan gå ut i verden for å oppdage den (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013). På den andre siden vil et barn som er ute for å erfare verden kunne møte på situasjoner hvor de blir frustrert, sinte eller lei seg, og da slår behovet for nærhet og omsorg inn hos barnet. Her ser vi hvordan disse to behovene er gjensidig avhengig av hverandre, det ene behovet fordrer det andre og vice versa.

3.1 Intervensjonen

Gjennom mange års forskning og samarbeid utviklet Bert Powell, Glen Cooper, Kent Hoffman og Bob Marvin det som i dag er kjent som Circle of Security (COS), eller trygghetssirkelen på norsk, som det vil bli referert til som videre. Dette er et 20 ukers gruppebasert program med fem eller seks omsorgspersoner som mottar foreldreveiledning og psykoterapi. Tanken er at man vil oppnå en endring i tilknytningsrelasjonen hos risikoutsatte foreldre- barn relasjoner og etablere en trygg tilknytning (Marvin, Cooper, Hoffman & Powell, 2002). Gjennom korte videosnutter av foreldrenes samspill med barna får foreldrene veiledning og tilbakemelding på hvordan de kan øke sin sensitivitet og komme med passende reaksjoner på barnets signal for utforsknings- eller tilknytningsbehov. Videre vil denne veiledning hjelpe foreldrene til å reflektere over sin egen og barnets atferd, tanker og følelser i forbindelse med tilknytningsrelasjonen, og reflektere rundt hvordan deres egne tilknytningserfaringer fra oppveksten påvirker deres tilknytningsrelasjoner med egne barn (Marvin et al., 2002; Powell, Cooper, Hoffman & Marvin, 2015).

Forskerne brukte lang tid på å komme frem til en måte hvor de kunne gjøre kunnskapen om tilknytningsteori, og hva som skaper en trygg tilknytning, lett forståelig for alle parter involvert i en intervensjon. Etter hvert kom de fram til sirkeldiagrammet (presenteres i kapittel 3.1, figur 1) som representerer den gjensidige relasjonen mellom den trygge havnen og den

trygge basen som barnet er avhengig av (Powell et al., 2015) Trygghetssirkelen fremstilles som en sirkel hvor barnet søker ut av den trygge havnen som er omsorgspersonene for å utforske omverdenen, for så å komme tilbake i den trygge havnen for å søke trygghet, nærhet og for å få følelsesmessig påfylling. Dette sirkeldiagrammet er med på å tydeliggjøre ovenfor foreldre hva det er som skjer i tilknytningsteorien og viser hvordan en trygg tilknytning til deres barn kan etableres.

En huskeregel som brukes i trygghetssirkelen er ”Større, sterkere, klokere og god.”. Dette brukes for å gi foreldrene noe konkret å huske på i arbeidet (Powell et al., 2015). Etter hvert ble det lagt til ytterligere tre elementer til denne huskeregelen for å komme med noen oppklaringer.

- Alltid: Være større, sterkere, klokere og god.
- Når det er mulig: Følg barnets behov.
- Når det er nødvendig: Ta ledelsen.

Ved å legge til ”Alltid” var tanken å vise at barna alltid trenger å ha opplevelsen av å ha en person som er større, sterkere, klokere og god, både hjemme og i barnehagen. ”Når det er mulig: følg barnets behov” så innebærer det behovene det er snakk om i selve sirkelen, og ikke nødvendigvis barnets innfall og ønsker til enhver tid. Samtidig var det også for å vise foreldrene at det finnes situasjoner hvor man ikke har muligheten til å følge barnets behov. Barnet trenger følelsen av at den voksne er større, sterkere, klokere og god, selv om barnets behov for et øyeblikk blir satt til side. ”Når det er nødvendig: Ta ledelsen” handler om at barna trenger å vite at det finnes noe som kan ta ledelsen, noen som kan ta kontroll og skape en følelse av trygghet. Dette la de til da de var redd for at ”Når det er mulig: Følg barnets behov” vil kunne oppfattes som en oppmuntring til ettergivende oppdragelse.

3.2 Trygghetssirkelen

I den øverste delen av sirkelen ser vi det som representerer barnets utforskningsbehov, mens den nederste delen viser barnets behov når tilknytningssystemet er aktivert. Slik det er blitt nevnt tidligere må den voksne være oppmerksom på at begge behovene tilfredsstilles. Samtidig må den voksne også tone seg inn på når barnet går fra det ene behovet til det andre. I hvilken grad barnet opplever det som trygt å utforske omgivelsene avhenger mye av hva

slags respons og oppmuntring barnet får fra sin tilknytningsperson, samtidig som de vurderer deres tidligere reaksjoner på utforskning. Det samme vil gjelde for hvordan tilknytningspersonen reagerer på nærhet og hvordan, eller om, den gir trøst, trygghet og beskyttelse. Har barnet erfart tidligere å ikke få tilfredsstilt sitt behov for beskyttelse godt nok, vil det kanskje ikke søke til tilknytningspersonen sin for beskyttelse når dette behovet oppstår. Om tilknytningssystemet aktiveres når barnet er ute på utforskning vil det se etter signaler på at det kan søke trøst og trygghet hos tilknytningspersonen sin, som for eksempel at hun/han strekker ut armene mot barnet eller gir det et medfølelse blikk. En voksen som står med armene i kryss og ser streng ut, innbyr i svært liten grad til nærhet og omsorg. Hvorvidt barnet søker seg ut fra sin tilknytningsperson for å utforske vil også påvirkes av i hvor stor grad den voksne sender ut signaler om at dette er greit og trygt, om ikke den voksne er komfortabel med å stimulere til utforskningsatferden vil barnet kunne ha vansker med å vurdere om tilknytningsbehovet kan avsluttes og utforskningsatferden aktiveres (Powell et al., 2015).

Gjennom en dag vil barnet har flere runder rundt i denne sirkelen hvor tilknytningssystemet blir aktivert eller hvor utforskningsbehovet slås på. Det kan være forskjellige ting, både store og små som utløser behovene. Barnet kan for eksempel falle og slå seg, og havner da nede i sirkelen hvor tilknytningssystemet aktiveres og det har behov for trøst og nærhet, for å på ny komme i følelsesmessig balanse. Den voksne opptrer da som den sikre havnen hvor barnet kan få tilfredsstilt sitt behov, og vil etter hvert kunne bli klar for igjen å utforske omgivelsene (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013).

Figur 1.: Trygghetssirkelen

3.3 Omsorgspersonenes egne tilknytningserfaringer

Foreldrenes reaksjoner på barnas behov for nærhet og utforskning påvirker den tilknytningen som etableres mellom barn og omsorgsperson. Hvordan foreldrene tilnærmer seg tilknytningsprosessen med sine barn preges i stor grad av deres egne erfaringer fra oppveksten og hvordan deres relasjon med egne foreldre var. For å kunne endre på kvaliteten i relasjonen mellom barnet og den voksne var målet til Powell et al. (2015) å intervensere tidlig. Om man ønsker en endring i foreldrenes relasjonsstrategier, er man nødt til å arbeide for en endring i deres mentale tilstand og ikke kun arbeide med deres atferd (Powell, et al, 2015). Endrer man kun på atferden, endrer man ikke på det som er selve årsaken bak atferden og det blir vanskelig å få til en reell endring med varighet. Om foreldrene endrer sine tilnæringsmåter ovenfor barnet gjennom refleksjon over egne følelser og tanker, vil barnet tilpasse seg disse forandringene, da barn ønsker å opprettholde den forbindelsen de har med sine foreldre som sørger for den tryggheten og nærheten de ønsker og trenger. En slik endring hos foreldrene tenkte Powell et al. (2015) kunne oppstå gjennom det de kalte for reflekterende dialoger. Her skulle foreldrene gjennom en terapeutisk relasjon oppleve det terapeutuen ønsker at barnet skal oppleve med sine foreldre. Opplever foreldrene at de blir hørt og sett forstår de at det er nettopp det deres egne barn har behov for.

Powell et al. (2015) beskriver hvordan omsorgspersonen er nøkkelen for at endring skal skje. Endrer foreldrene sine reaksjonsmønstre overfor barnas uttrykk for nærhet, fortrolighet, forutsigbarhet og omsorg, vil det kunne føre til at et utrygt, og til og med et desorganisert, tilknytningsmønster kan endre seg til et trygt tilknytningsmønster. I løpet av en COS-intervensjon arbeider man med foreldrene ved å hjelpe dem og veilede dem, heller enn å påpeke "feilene" de gjør. De får den hjelpen de trenger for å bli den foreldrene de ønsker å være og kanskje ønsker de selv hadde når de vokste opp (Powell et al., 2015). Gjennom videoklippene får foreldrene et innblikk i samspillet med sitt eget barn, og sammen med veileder ser foreldrene på de situasjonene som foreldrene håndterer på "rett" måte, samtidig som de ser på en situasjon hvor de gjør "feil". Mye av endringsarbeidet kommer langt på vei ved at foreldrene selv er positivt innstilt på å få til en endring, samt gjennom å reflektere rundt sine egne og barnets opplevelser.

3.4 Haimusikk

Som det ble nevnt ovenfor har foreldrenes oppvekst og hva slags relasjon de hadde med sine foreldre, betydning for hvordan deres relasjon til egne barn utvikler seg. Hvordan deres foreldre igjen reagerte når de forsøkte å få tilfredsstilt et behov som små, vil legge føringer for hvordan de igjen reagerer på sine egne barns tilnærminger. Har den voksne opplevd som barn å ikke få den trøsten den trenger, men heller bli avvist, vil vedkommende ha lært seg at det å søke trøst ikke nytter. Så når deres egne barn har behov for trøst og nærhet er det større sjanse for at vedkommende avviser dette behovet ettersom det er vant med fra egen barndom at det ikke nytter (Powell et al., 2015). For eksempel vil et barn som blir slått hver gang det gråter, lære at det ikke nytter å gråte og vil slutte å gråte. Både for å unngå å bli slått, men samtidig også for å unngå å gjøre omsorgspersonen opprørt. Ettersom barn alltid har et ønske om å opprettholde forbindelsen med sine omsorgspersoner, vil det tilpasse sin atferd deretter (Powell et al., 2015).

Haimusikk er et begrep som går igjen i en COS-intervensjon og betegner de følelsene foreldrene ubevisst opplever at deres barns behov rører i dem. Det handler om at når foreldrene prøver å tilfredsstille barnas behov, blir dere reaksjonsmønstre farget av erfaringer fra deres egen barndom som kan gjøre at de ikke møter barnets reelle behov. De signalene barna sender ut for å få tilfredsstilt et behov kan trigge noe i foreldrene som gjør at de opplever ubehag, sinne eller redsel og ikke klarer å møte behovet til barnet på en

hensiktsmessig måte. Slik det har blitt beskrevet tidligere vil noen foreldre for eksempel oppleve det som ubehagelig om barnet søker fysisk kontakt og prøver å flytte fokuset til barnet over på noe annet. Dette kan komme av at de som barn selv ikke fikk den responsen de søkte etter når de trengte fysisk nærhet. Derfor prøver de med egne barn å flytte fokuset over på noe annet, og på den måten vil de ikke møte det behovet for nærhet som barnet faktisk har. Dette er ikke nødvendigvis bevisste følelser, men en slags indre uro som er med på å styre hvordan man opptrer ovenfor sine barn og andre mennesker. Denne indre uroen som foreldrene føler i seg når barnet fremviser en atferd de ikke er komfortable med, beskrives som haimusikk (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013).

3.5 Oppsummering

Hva slags tilknytningsstil barnet etablerer er avhengig av samspillet mellom barnet og dets nære omsorgspersoner. Det handler om i hvor stor grad foreldrene evner å reagere sensitivt og adekvat på sitt barns behovsuttrykk. Gjennom trygghetssirkelen blir det tydeliggjort hvordan behovet for nærhet og behovet for utforskning henger sammen, og sirkeldiagrammet er med på å gjøre tilknytningsteorien som i utgangspunktet kan være tungt fordøyelig lettere tilgjengelig. Ved bevisstgjøring av ens egen atferd og dens påvirkningskraft, blir foreldrene gjort oppmerksomme på hvordan deres tilnærminger til sitt barns behov påvirker deres tilknytningsutvikling. Benevnelsen for denne automatiserte og til tider uheldige reaksjonsmåten kalles haimusikk. Trygghetssirkelen illustrerer hvordan foreldrene fremstår som barnas trygge base når de har behov støtte i sin utforskning, og som den sikre havnen når de trenger trøst og nærhet.

4 Barn i barnehagen

Denne delen av oppgaven skal ta et nærmere blick på barna i barnehagen, og hva som skjer med barna under oppstart i barnehagen. For å trekke linjer til de to foregående kapitlene om tilknytning og trygghetssirkelen, vil det bli sett hva som er viktig i relasjonen mellom voksne og barn i barnehagen. Resultater fra Folkehelseinstituttets rapporter, som ble trukket frem i kapittel 1, trekkes også frem for å understreke hva som viser seg å være viktig i en relasjon mellom barn og voksne. Ettersom det har vært mye drøftet rundt inntoget av ettåringene i barnehagen, vil alder for oppstart tas opp. Videre vil det bli vist til en rekke forskning som har blitt gjort på stressnivåer hos barn og hva slags miljøfaktorer som vil kunne påvirke dette. Med bakgrunn i denne forskningen og tidligere kapitler om tilknytning og trygghetssirkelen, vil det bli belyst ulike faktorer som påvirker barns tilknytning i barnehagen. Sammen med forskningen vil Rammeplanen for Barnehagene tas opp for å få et innblikk i hva det er barnehagen skal jobbe med og samtidig som det vil bli sett på en rekke stortingsmeldinger for å se på hva det er regjeringen anser som viktig i arbeidet med barns utvikling i barnehagen.

4.1 Kunnskap i barnehagen

Gjennom kunnskapsdepartementets Rammeplanen for barnehager (2011) vises det til at alle barn har rett til å bli møtt med omsorg i barnehagen og at de ansatte i barnehagen er yrkesetisk forpliktet til å opptre omsorgsfullt ovenfor alle barn i barnehagen. Dette innebærer at personalet skal opptre åpent og imøtekommende for alle barn og hele barnegruppen, og se det unike ved barna og i situasjonen. For de ansatte betyr dette at de skal være lyttende, åpne, legge til rette for et godt samspill og gi barna nærhet. Dette er elementer som skal prege hele barnehagehverdagen, og alle små og store situasjoner man inngår i. Det gjelder i alle situasjoner hvor lek og læring foregår, alt fra påkledning til stell og måltider (Kunnskapsdepartementet, 2011). Møter barna på god omsorg i barnehagen er det med på å utvikle deres forutsetninger for å etablere tillitt til seg selv og andre, samt etablere gode relasjoner (Kunnskapsdepartementet, 2009). Regjeringen (Kunnskapsdepartementet, 2009) trekker frem omsorg i barnehagen som grunnleggende for en sunn utvikling. Videre vektlegger regjeringen kunnskap hos personalet i barnehagen om hvordan og hva barn lærer innenfor i de forskjellige aldersgruppen som svært vesentlig.

Den faglige kompetansen hos personalet i barnehagen er noe regjeringen anser som et vesentlig aspekt ved kvaliteten på barnehagetilbudet og de er opptatt av å styrke kunnskapen og kompetansen til barnehagepersonalet for å sikre kvaliteten på tilbudet. Brandlistuen et al. (2015) fant en signifikant sammenheng for alle gutter i utvalget mellom høy andel ufaglærte i barnehagene og flere symptomer på internaliserende atferd, slik som tristhet og tilbaketrukkethet. Regjeringen understreker at personalets kompetanse og kunnskap om barns utvikling og læring er nødvendig for å kunne tilby alle barn et utviklingsfremmende barnehagemiljø. Et interessant moment regjeringen peker på i St. Meld 19 (Kunnskapsdepartementet, 2016) er det faktum at ansvarsfordelingen av oppgaver i den daglige driften av barnehagen ikke styres av kompetansen til den enkelte ansatte, men heller av den oppfatningen av at alle kan gjøre alt. Dette mener de har ført til at de ansatte som innehar den profesjonelle kompetansen og kunnskapen nedtoner sin profesjonalitet i hverdagen, noe som kan bidra til at den kompetansen de fagutdannede innehar ikke blir vektlagt eller anerkjent i like stor grad som deres utdanning skulle tilsi. Lignende tolkning kommer professor i pedagogikk, Peder Haug (Grønlie, 2014) frem til når han poengterer at praktisk erfaring i barnehagen ofte er vurdert som like viktig som formell utdanning. Blir ikke den formelle kompetansen verdsatt vil det i stor grad kunne føre til at arbeidsoppgavene mellom de ufaglært og de faglærte blir likt fordelt.

Killén (2012) understreker også behovet for tilknytningsforståelse hos barnehagepersonalet med bakgrunn i at mange barn i dag starter i barnehagen når der er relativt små og deres tilknytningsmønstre så vidt har blitt etablert. Barna har heller ikke lært seg å regulere sine følelser, og de har da behov for nære omsorgspersoner som kan lære dem dette. Barn har behov for tilknytning til andre viktige omsorgspersoner utenom foreldrene, som kan gi barna nærhet, omsorg og trøst, og dette vil i mange tilfeller være personalet i barnehagen. Killén (2012) påpeker at det tidvis vil kreve mye av barnehagepersonalet ettersom de i mange tilfeller tar over en rekke funksjoner som foreldrene har. Barn har behov for nærhet og trøst, de trenger hjelp til å håndtere vanskelig situasjoner og til å regulere sitt følelsesliv.

4.2 Hva utgjør relasjonen mellom barn og voksne?

Befring (2006) skriver hvordan det er samspillet mellom barn og voksne i barnehagen som utgjør kvaliteten, og at det først og fremst er de gode pedagogene som utgjør en god barnehage. Utover kunnskapen om barns utvikling og læring beskriver han den gode

pedagogen som en som klarer å skape trivsel, læring og trygghet. Vender man blikket mot trygghetssirkelen igjen ser man hvordan det krever av den voksne at man evner å legge til rette for at både behovet for nærhet og behovet for utforskning blir tilfredsstillt. I tråd med dette påpeker Befring (2006) hvordan nettopp støtte og oppmuntring er et viktig pedagogisk utgangspunkt. Rapportene til Brandlistuen et al. (2015) og Engvik et al. (2014) finner begge at det er en sammenheng mellom barns fungering og relasjonen mellom voksne og barn. Kvaliteten på relasjonen er definert gjennom mål på konflikt og nærhet i relasjonen.

4.2.1 Nærhet og trygghet i relasjonen

For barn i barnehagen er det viktig at de opplever nærhet og trygghet i relasjonen med de voksne i barnehagen. Drugli og Undheim (2012a) så på kvaliteten på forholdet mellom barn og voksen i barnehagen, ved å intervju både foreldre og de ansatte i barnehagen. Både de ansatte i barnehagen og foreldrene mente det var viktig med kvalitet på relasjonen mellom barn og ansatte. Begge gruppene mente de ansatte måtte opptre sensitivt, og på en varm måte ovenfor barna slik at de får oppleve trygghet og får en følelse av at her blir de tatt vare på. Videre var de ansatte i barnehagen opptatt av at de trengte tid for å kunne etablere og opprettholde et positivt forhold med barna (Drugli & Undheim, 2012a). Selv om forskerne selv påpekte at personalet i barnehagen nok hadde et for idealistisk syn på hvordan kvaliteten på deres relasjonen med barna var, så kan man fortsatt si at det at man er opptatt av dette og faktisk ser viktigheten av trygghet og nærhet i relasjonen vil være positivt. Anerkjenner man ikke trygghet og nærhet som et vesentlig aspekt ved relasjonen, vil det kunne gå utover kvaliteten på relasjonen. En annen mindre studie foretatt av Drugli og Undheim (Drugli & Undheim, 2012b) så på forholdet mellom foreldre og de ansatte i barnehagen, og særlig på kommunikasjonen ved levering og henting. I sin kvalitative studie fant forskerne at foreldre var mest opptatt av hvordan personalet kommuniserte med deres barn ved levering og var fornøyd om personalet oppførte seg proaktivt ovenfor barna. Begge parter opplevde det vanskelig å kommunisere om barnas dag når barnehagen var underbemannet. Generelt var begge parter fornøyd med den totale kommunikasjonen, men foreldrene kunne gjerne tenkt seg mer informasjon om barnas aktiviteter gjennom dagen.

En undersøkelse gjort av Bråten, Hovdenak, Haakestad & Sønsterud (2015) så på hvordan størrelsen på barnehagen påvirker kvaliteten på tilbudet barna får. I likhet med Drugli & Undheim (2012a) finner forskerne i nevnt undersøkelse at foreldrene legger stor vekt på

prosessuell kvalitet, og da at kvaliteten på relasjonen mellom de ansatte og barna i barnehagen er spesielt viktig. Foreldrene er her veldig opptatt av trygghet, og denne tryggheten har to sider. Den ene omhandler den fysiske tryggheten i at barnehagen ivaretar barnas sikkerhet, at de er beskyttet fra fare og fra å komme til skade. Den andre siden dreier seg om at barna blir sett og ivaretatt av personalet i barnehagen. Også personalet i barnehagen er opptatt av prosessuell kvalitet som et av de viktigste kvalitetsaspektene i barnehagen, men på en litt annen måte en foreldrene. Styrene og de ansatte har et noe mer langsiktig perspektiv når de vektlegger hvordan den gode relasjonen, trygghet og omsorg skaper grunnlaget for leken og læring- for mestring. (Bråten, 2015).

Bjørnstad & Samuelsson (2012) finner i sin forskningsoversikt at spesielt viktig for barns liv, trivsel og utvikling er det at kvaliteten på samspillet mellom personalet og barn og barna seg i mellom er godt. De understreker at barnehagen skal være et sted hvor barna møter voksne som er sensitive, lydhøre og responsive. ”Personalets væremåte må gjennomføres av dialogisk relasjon for å oppnå et maksimalt samspill mellom voksen-barn og mellom barn-barn.” (Bjørnstad & Samuelsson, 2012, s. 69). Gjennom tilknytningsteorien har vi sett hvor viktig sensitive voksne er i etableringen av en god relasjon, og slikt sensitivt samspill etablere god muligheter for at personalet kan veilede barna emosjonelt (Bjørnstad & Samuelsson, 2012).

4.2.2 Hjelp til å regulere følelsene sine

Som det ble redegjort for i kapittel 2.4 vil barna når de er mellom ett og tre år trenge hjelp til å lære seg å regulere følelsene sine, da de fort overveldes av indre følelser og det kaoset de kan kjenne på om de havner i konflikter. Etersom barna ennå ikke har lært seg å regulere og kontrollere disse følelsene, har barna behov for at pedagogen lærer de å takle følelsene sine og finne hensiktsmessige strategier for å møte disse på en god måte (Broberg, Hægstrøm & Broberg, 2014). For de minste barna vil det kunne være spesielt stressende å være i en gruppe med mange andre barn, og vil fort kunne føre til konflikter med jevnaldrende (Legendre, 2003). Rammeplanen understreker at barn må få hjelp til å forstå hva slags rammer som er akseptable for samvær med andre mennesker og at barnehagen må legge til rett for utvikling av gode relasjoner (Kunnskapsdepartementet, 2011). Den omsorgen som Kunnskapsdepartementet (2011) refererer til er mye av det som danner grunnlaget for en god

relasjon mellom barn og voksne i barnehagen, samtidig som de trekker frem dette som viktig, viser de også til viktigheten av at barna seg i mellom også skal ha en god relasjon.

4.2.3 Støtte til språklig utvikling

Det understrekes i rammeplanen for barnehagene (Kunnskapsdepartementet, 2011) viktigheten av et godt språkstimulerende miljø i barnehagen. Barna skal få møte på varierte og rike erfaringer for å på best mulig måte utvide sin begrepsforståelse, og få muligheten til å samtale, undre seg og stille spørsmål om ting i sine omgivelser. Det er viktig at de voksne møter barna i deres forsøk på kontakt ved å sette ord på dere følelser og inntrykk, og det at de voksne bekrefter barnas språklige uttrykk er med på å utvikle barnas talespråk (Kunnskapsdepartementet, 2011). Regjeringen (2016) trekker frem hvordan gode relasjoner er en viktig faktor for kommunikasjon og barns språkutvikling. Det legges i stortingsmeldingen vekt på hvordan det daglige arbeidet med språk er med på fremme språkutvikling hos barna. Det ser man også i rammeplanen hvor personalet blir belyst som viktige språklige forbilder, og at felles aktiviteter og erfaringer åpner opp for mange muligheter til kommunikasjon og læring. Hvordan personalet i deres relasjon med barna møter barnas uttrykk har betydning for deres læring (Kunnskapsdepartementet, 2011). Brandlistuen et al. (2015) fant en sterk sammenheng mellom kvaliteten på relasjonen mellom barna og den pedagogiske lederen i barnehagen og symptomer på språkvansker, internaliserende og eksternaliserende atferd. Dette er resultater som stemmer overens med funn gjort av Engvik et al. (2014), hvor de fant en sterk sammenheng mellom relasjonen mellom barn og voksne, og barnas funksjonsnivå på nesten alle de målte variablene. Schjølberg et al. (2010) så i sin rapport "Forsinket språkutvikling" på språkutvikling ved 3 årsalder og på hvilke påvirkningsfaktorer som kan virke inn på tilegnelsen av førstespråket. Analysene av resultatene de kom fram til viser til at det er en sammenheng mellom barns språkutvikling og typen omsorgstilbud barna er i. På tvers av sosiale forhold viste det seg at andelen barn som har forsinket språkutvikling er lavere blant de barna som går i barnehagen, enn de som blir passet hjemme. Samtidig hadde de barn som gikk i barnehagen mer komplekse og sammensatte setninger enn de barna som ble passet hjemme. Avslutningsvis understreker de at det er viktig med videre forskning på akkurat hva det er ved barnehagen som er fremmede for språkutviklingen. Lignende resultater finner Sandvik, Garman & Tkachenko (2014) i sin synteserapport over skandinavisk forskning på språk og språkmiljø i barnehagen. I forskningen de har sett på finner de at det kan være positivt for barns

språkutvikling å gå i barnehagen. På bakgrunn av de funn de kom fram til, anbefaler de at personalet har en gjennomgang av i hvilken grad de samhandler med barna og at personalet må prøve å skape flere situasjoner hvor de samhandler språklig med barna. De trekker særlig frem noen resultater som peker i retningen av at barnehagehverdagen i mange tilfeller er preget av mye rutiner og venting, som gjør det vanskelig for språklig interaksjon mellom barna og personalet.

4.3 Hva har alder å si for oppstart i barnehagen?

Barnehagen har de siste femti årene gjennomgått en stor endring og den demografiske profilen er sterkt påvirket av inntoget til de minste barna i barnehagen (Bjørnstad & Samuelsson, 2012). Tidligere ble barnehagen forstått mer som en førskole da de fleste barna i barnehagen var tett opp mot skolealder. Spesielt etter tusenårsskiftet har det vært en voldsom økning i antall foreldre som benytter seg av barnehagetilbudet.

Tabell 1. Barnehagedekning 1950-2010: Blant alle barn under skolepliktig alder, i aldersgruppen 1- 2 år og i aldersgruppen 3- 5 år. (Bjørnstad & Samuelsson, 2012)

År	Alle barn under skolepliktig alder ¹	1-2 år	3-6 år (3-5 år fra 2000)
1950	1,1	--	--
1960	1,8	--	--
1963	1,9	0,5	3,1
1970	2,8	0,9	4,3
1975	7,1	3,0	10,6
1980	20,9	6,8	32,0
1985	27,5	9,4	43,0
1990	35,9	15,4	57,9
1995	44,3	31,3	61,7
2000 ²	52,2	37,1	78,1
2005	64,1	53,9	90,6
2010	75,0	78,8	96,5

¹ Til og med 1995 er basis for denne tallkolonnen alle barn mellom 0 og 6 år.

² Fra og med 2000 er basis alle barn mellom 0 og 5 år.

Med denne store barnehageutvidelsen er det mange som har vært bekymret for hva det har å si for barns utvikling og fungering i hverdagen (Bjørnstad & Samuelsson, 2012). For mange foreldre handler oppstart i barnehagen i stor grad om at foreldrepermisjonen nå er over, heller enn om hva foreldrene selv anser som passende for deres barn basert på barnets utvikling, og for mange er denne tiden preget av blandede følelser (Drugli & Undheim, 2012c). I sin rapport finner Engvik et al. (2014) få og svake sammenhenger mellom alder ved oppstart i barnehagen og språklig og psykisk fungering ved 5 år. Faktisk viser rapporten at for gutter som startet etter 18 måneders alder, var det mer internaliserende atferd og noe dårlig språkfungering ved 5 års alder enn det det var for gutter som hadde startet i barnepass før 18 måneder.

Et interessant funn ble gjort av Drugli og Undheim (2012c) i en mindre kvalitativ studie, hvor de så på hva foreldre og ansatte i barnehagen anså som ideell oppstart i barnehagen. De fleste foreldre og ansatte i barnehagen mente den optimale alderen for oppstart var 1- 1,5 år. Samtidig fant de at det var noen forskjeller mellom foreldrene og barnehageansatte med tanke på når de mente ideell barnehagestart for barna var. Enkelte foreldre i utvalget mente ideell oppstart i barnehage kunne være før barnet fylte ett år, mens ingen av de ansatte i barnehagen mente det var en god ide med oppstart så tidlig. Samtidig var begge parter veldig opptatt av at kvaliteten på tilbudet barna mottar i barnehagen burde være høy, helt uavhengig av alder på oppstart i barnehagen. Det ble også tatt opp av enkelte foreldre at de var opptatt av å ikke ha for lange dager i barnehagen mens barna fortsatt var små, og noen så på antall timer i barnehagen som viktigere enn alder ved oppstart. Ingen av de ansatte i barnehagen ønsket oppstart for barn før de fylte ett år, ettersom de ansatte var bekymret for om de kunne klare å imøtese de minste barns behov på en god nok måte. I tråd med disse funnene påpeker regjeringen (2016) at den store økningen av de minste barna i barnehagen krever noe mer og annet av personalet der, enn det de større barna gjør. De yngste barna har behov for en annen type oppmerksomhet, trygghet, skjerming og tilrettelegging gjennom dagen, og regjeringen poengterer at foreldrene skal få føle seg trygge på at barna deres får en god og trygg tilknytning til de ansatte i barnehagen (Kunnskapsdepartementet, 2016). Videre legges det vekt på at det særlig arbeides for et godt samarbeid mellom barnehage og hjem til de yngste barna.

I en spørreundersøkelse av 1300 barnehageassistenter og 1200 pedagogiske ledere fant stipendiat Mette Løvgren (Grønlie, 2014) at 25 % av hele utvalget mente 1,5 år var passende

alder for oppstart. Halvparten av deltakerne mener også at barn under 3 år burde ha kortere dager, mellom 4- 6 timer hver dag. Bakgrunn for disse resultatene hevder Løvgren kan komme av at de ansatte selv opplever at deres utdanning ikke har forberedt dem godt nok for å møte de yngste barna og at barnehagen ikke er godt nok rustet for å ta dem imot. Slik regjeringen har kommentert så trenger de yngste barna i barnehagen noe mer, om det understreker Haug at den formelle kompetansen til de ansatte i barnehagen er spesielt viktig for å kunne forstå de spesielle behovene til de yngste barna (Grønlie, 2014). Bjørnstad & Samuelsson (2012) poengterer at skal man kunne ivareta de yngste barnas behov, trygghet og utvikling er det nødvendig med en regulering av strukturell kvalitet i barnehagen. Spesielt peker de på stor nok voksenteitet med én voksen pr barn under 2 år. For å hindre for mye stress for de yngste barna påpeker Bjørnstad & Samuelsson (2012) også at oppdeling i mindre grupper vil kunne være hensiktsmessig. ”Miljøfaktorer sammen med førskolelærernes handlinger er det som skaper kvalitet for de yngste barna.” (Bjørnstad & Samuelsson, 2012, s. 70). Det vil være tilnærmelig å tenke at mindre barnegrupper og større voksenteitet vil kunne gjøre det lettere for de ansatte å se hvert enkelt barn og på den måten sørge for at barnas behov blir dekket og at barna da unngår de sterkeste stressreaksjonene. Videre finner de at så fremt kvaliteten på barnehagen er god, vil alle barn kunne dra nytte av å gå i barnehagen (Bjørnstad & Samuelsson, 2012).

4.4 Stress i barnehagen

For mange barn vil det kunne oppleves som stressende og overveldende å begynne i barnehagen, med alt det innebærer av forandringer fra et kjent miljø hjemmefra. Og for mange barn vil en slik forandring i miljø kunne føre til stressreaksjoner i møte med nye utfordringer, mennesker og et høyere tempo i hverdagen. Alle mennesker, både småbarn, barn, tenåringer og voksne, vil bli utsatt for varierende grad av stresshormonet kortisol gjennom en dag. Dette er en naturlig prosess og noe kroppen takler så lenge det er en moderat og forutsigbar mengde kontrollert stress, som er tilpasset ens alder og utviklingsnivå. Mengden med dette stresshormonet vil stige og falle gjennom dagen avhengig av de påvirkningen man blir utsatt for, både fysiske og psykiske (Bowlby, 2007). Det er vanlig å se en stigning i kortisolnivå den første timen etter man har våknet, og så se en gradvis senkning utover dagen. Mange barn kan oppleve stressreaksjoner når de går i barnehagen, og dette er ikke noe man nødvendigvis vil kunne se ved å kun observere barnas atferd. Derfor er det ofte brukt fysiologiske mål for å teste barns stressnivå i kroppen ved å måle kortisolnivåene deres

i spytt (Vermeer & IJzendoorn, 2006). Når det er sagt så betyr ikke det at stressreaksjoner kun er negativt, men det er når hjernen blir utsatt for kronisk stress, og det Bjørnstad og Samuelsson (2012) betegner som ”uheldig stress” over tid, at forskere stiller spørsmål ved om det kan være skadelig for hjernes utvikling (Bowlby, 2007; Broberg, Hågstrøm & Broberg 2014; Vermeer & IJzendoorn, 2006).

4.4.1 Tilknytning og stress

For små barn i barnehagen er det viktig for deres utvikling å ha en tilknytningsrelasjon til minst én voksen i barnehagen, samtidig som det er positivt at de kan føle seg såpass komfortable at de kan søke trøst og nærhet hos andre pedagoger. Etablering av en tilknytningsrelasjon er uten tvil viktig, men slik Abrahamsen (2015) påpeker, er det ikke nødvendig å bruke betegnelsen tilknytningsperson med en gang, men heller snakke om en primærkontakt. Dette begrunner hun med at en tilknytningsrelasjon ikke skapes bare ved at et barn begynner i barnehagen. En slik tilknytningskontakt vil nødvendigvis ta tid å få på plass, ved at personalet er emosjonelt tilgjengelig og pålitelig, og at tilknytning fordrer tillit og en sensitiv voksen. Dette innebærer at et forhold mellom barn og voksne *kan* utvikle seg til å bli et tilknytningsforhold, men det kan også hende at det *ikke* gjør det (Abrahamsen, 2015). Av den grunn poengterer Abrahamsen (2015) at det er viktig å skille mellom betegnelse. Det er da personalets oppgave å jobbe aktivt for å etablere en tilknytningsrelasjon til barnet og bli barnets tilknytningsfigur.

Desto yngre barnet er når det starter i barnehagen, jo oftere vil barnets tilknytningssystem aktiveres. Som nevnt ovenfor er det ikke gitt at det vil utvikles et tilknytningsforhold mellom barnet og dets kontaktperson i barnehagen, men det vil være større sjanse for at et slikt forhold utvikler seg (Broberg, Hågstrøm & Broberg, 2014). Så fremt barnets kontaktperson opptrer på en måte som vil kunne fremme en slik relasjon. Slik det har blitt vist til tidligere i oppgaven vil den tilknytningen et barn har til forskjellige personer i sitt liv, være ulik fra person til person. Samtidig vil ikke alle relasjoner et barn inngår i være en tilknytningsrelasjon (Broberg, Hågstrøm & Broberg, 2014). Et barn kan vise tilknytningsatferd mot for eksempel en voksen i barnehagen den ikke har en tilknytningsrelasjon til om det oppstår en situasjon hvor barnet blir skremt og opplever et behov for nærhet. Om en slik situasjon oppstår når barnets tilknytningsperson ikke er tilstede

vil barnet allikevel kunne strekke armene sine opp mot den andre voksne for å signalisere at den trenger trøst og beskyttelse (Broberg, Hagström & Broberg, 2014).

Gjennom oppgaven har det blitt sett på hvordan barn søker til voksne som reagerer sensitivt på deres tilnærminger, og ønsker bekreftelse fra sine foreldre og andre voksne når foreldrene ikke er tilgjengelige. Når barna skal over i barnehagen er det nye mennesker som barna er nødt til å henvende seg til for å få disse behovene tilfredsstilt. Badanes, Dmitrives & Watamura (2012) fant at barns kortisolendringer gjennom en dag henger sammen med tryggheten i tilknytningen til barnets pedagogiske leder (*Head teacher*, min oversettelse), dette kan virke som en slags sikkerhet mot stress hos barnet når den pedagogiske lederen er tilstede. En annen undersøkelse som så på forholdet mellom barn og omsorgsperson i barnehagen er en metaanalyse foretatt av Ahnert, Piquart & Lamb (2006) som så på 40 studier som inkludert nesten 3000 barn. Her så de på barns tilknytning til deres omsorgsperson i barnehagen gjennom fremmedsituasjonen og the Attachment Q- set (AQS). Funn gjort gjennom denne metaanalyse fant at en trygg tilknytning mellom barn og omsorgsperson i barnehagen var mer sannsynlig i mindre enn i større grupper. Trygg tilknytning viste seg å fremmes mer av pedagogens sensitivitet rettet mot barnegruppen som helhet heller enn mot hvert enkelt barn. Blir barnegruppen for stor reduseres sjansen for å etablere trygge tilkynningsrelasjoner mellom barn og personale. Det vil være lettere å følge med på de emosjonelle behovene til alle barna i barnegruppen, jo mindre gruppen er (Ahnert, Piquart & Lamb, 2006). Videre fant de at det oftere var jenter enn gutter som utviklet en trygg tilknytning til personalet i barnehagen. De fant også at alder for oppstart i barnehagen ikke hadde noen påvirkning på tilknytning, men at en trygg tilknytning var mindre sannsynlig å etablere seg om barnet ikke hadde hatt en stabil barnehagehistorikk. Dette mener forskerne at understreker viktigheten av en stabil omsorgssituasjon i en periode hvor utvikling av tilknytning står sterkt.

Ahnert et al. (2004) testet i sin studie av sytti 15 måneder gamle barn kortisolnivået til barn før oppstart i barnehagen, under tilvenningen og en tid etter oppstart. Tilknytningen mellom mor og barn ble også vurdert. Forskerne finner at under separasjonsfasen så steg kortisolnivået over den første timen etter at mor hadde dratt med 75 %- 100 % høyere enn de nivåene som ble målt hjemme. Når barna med trygg og utrygg tilknytning ble sammenlignet, så man at de barna som hadde en trygg tilknytning hadde lavere kortisolnivåer under tilvenningsfasen og grått og sutret mer under separasjonsfasen enn det de utrygge barna

gjorde. Videre så de at barna ikke hadde like høye kortisolnivåer som man hadde forventet på den første separasjonsdagen. Dette kan komme av at personalet muligens opptrer som mer sensitive, oppmerksomme på barnas behov ettersom det er den første hele dagen uten mor tilstede i barnehagen, og det kan derfor virke som om denne oppmerksomheten opererer som en slags buffer for økte kortisolnivåer (Ahnert et al., 2004). Andre funn de gjorde var at lang innkjøringstid med mor som var med under tilvenningen i barnehagen, opprettholdt eller fremme den trygge tilknytningen.

de Schipper, Tavecchio & van IJzendoorn (2008) undersøkte hvorvidt mer positiv omsorg fra omsorgspersonen i barnehagen var assosiert med mer trygg tilknytning, og om denne assosiasjonen var sterkere for de mer irritable barna enn for de mindre irritable. Interessant nok fant de at kvaliteten på samhandling ikke var assosiert med en trygg tilknytning mellom barn og voksen i barnehagen, men heller hyppigheten av positiv samhandling. De fant at når omsorgspersonen i barnehagen utviste økt frekvens av positiv omsorgsattferd rettet mot barna, viste barna i større grad trygg tilknytningsattferd mot sin omsorgsperson. Hyppigheten av positiv samhandling vil kunne være spesielt viktig for at et barn skal kunne stole på at omsorgspersonen vil være tilgjengelig som sikker havn og trygg base (de Schipper, Tavecchio & van IJzendoorn, 2008). De påpeker videre at det ikke vil være nok at omsorgspersonen i barnehagen opptrer sensitivt i samspillet med barnet for at en slik tillit skal kunne etableres, når omsorgspersonen er nødt til å dele tiden sin mellom flere barn. For å stimulere til en trygg tilknytning kreves det en viss frekvens av sensitiv samhandling mellom personalet og hvert enkelt barn. Ahnert et al (2006) fant også at de ansattes gruppesensitivitet i barnehagen i stor grad påvirket etableringen av en trygg tilknytning mellom voksne og barn. Drugli (2014) poengterer at sensitivitet rettet mot en gruppe barn vil kreve andre samspillsferdigheter av de ansatte, enn det det gjør når det er snakk om samspill mellom et barn og en ansatt. En slik setting krever av den ansatte at den evner å se gruppen som helhet, samtidig som den ser det enkelte barnet. Personalet er nødt til å sørge for at barna får nok av muligheter til å inngå i positive og nære samhandlinger slik at de får knyttet seg til de voksne i barnehagen. En måte å løse dette problemet på er å dele barna inn i mindre grupper i løpet av dagen, da vil personalet ha færre barn å ha oversikt over og vil lettere kunne gi omsorg til alle barna og gi dem nok av muligheter for interaksjon slik at en trygg tilknytning kan etableres.

4.4.2 Ulike miljøfaktorer og stress

I en metaanalyse Vermeer & IJzendoorn (2006) foretok så de på ni artikler som vurderte barns kortisolnivå i barnehagen. Her fant de at barn som gikk i barnehage hadde høyere kortisolnivåer gjennom dagen, enn det barn som var hjemme hadde. Samtidig fant de at dette gjaldt spesielt for småbarn under 36 måneder. Geoffroy, Côté, Parent & Séguin (2006) så også på barns kortisolnivå i barnehagen. De gikk i sin undersøkelse gjennom 11 vitenskapelig artikler som tok for seg barnehagedeltakelse og svingninger i kortisolnivået gjennom dagen. De finner i tråd med overnevnt forskning også at kortisolnivåene var høyere de dagene barna var i barnehagen, i forhold til de dagene de var hjemme. Videre finner forskerne at det var en klar forbindelse mellom kvaliteten på tilbudet i barnehagen og forhøyede kortisolnivåer hos barna. Legendre (2003) så i sin studie av 113 barn på miljøfaktorer i barnehagen som kunne fremkalle stressreaksjoner hos barna i en gruppesetting. For å måle stressreaksjonene ble barnas kortisolnivåer målt på to tidspunkter på formiddagen. Kortisolnivåene målt på morgenen og på formiddagen var lik hos barna som gikk i barnehagen, mens hos de barna som var hjemme sank nivåene fra morgenen til formiddagen (Legendre, 2003). Videre fant Legendre (2003) at i barnehagene med større grupper på over 15 barn, hadde barna forhøyede kortisolnivåer. Samtidig som man skal være forsiktig med å si at de forhøyde kortisolnivåene er direkte skadelige for barna, vil det allikevel kunne være med på å illustrere at det å begynne i barnehagen innebærer en forandring og at det blir stilt nye krav til barnet (Broberg, Hagström & Broberg, 2014). Legendre (2003) påpeker at for småbarn vil slike gruppesettinger være veldig stimulerende, samtidig som de også vil være krevende for barna. Etersom barna blir utsatt for et større spekter av aktiviteter enn hjemme, samt at barna er nødt til å forholde seg til krevende sosiale situasjoner. Et annet interessant funn Legendre (2003) gjorde var at plassen som var tilgjengelig for barna hang sammen med økte kortisolnivåer. Det var ikke den totale plassen i barnehagen som hang sammen med de forhøyede kortisolnivåene, men den plassen som faktisk var tilgjengelig aktivitetsareal. Lignende funn gjorde også Brandlistuen et. al. (2015) hvor de fant at utilstrekkelig plass hang sammen med økte symptomer på eksternaliserende atferd for alle guttene i utvalget. Slike resultater kan tyde på at mange barn samlet på liten plass kan påvirke konfliktnivået i barnegruppen som igjen vil kunne føre til økte kortisolnivåer. Brandlistuen et al. (2015) påpeker også at gutter gjerne kan ha mer behov for fysisk plass slik at de kan få bevegde seg mer. Legendre (2003) så også at forhøyede kortisolnivåer hos barna hang sammen med antall ansatte i barnehagen, men ikke på den måte man kanskje skulle tro. Resultatene indikerer at

barnas kortisolnivåer hadde en tendens til å øke med antall ansatte tilstede, og en kritisk grense så ut til å være om det var mer enn 4 ansatte. Samtidig som dette kan virke overraskende vil det ut i fra tilknytningsteori ikke være vanskelig å forstå. Barn har slik oppgaven tidligere har sett på et behov for å skape en trygg base hvor de kan utforske verden fra og søke trygghet hos, og det vil være tilnærmelig å tenke at jo flere voksne barnet er nødt til å forholde seg til jo vanskeligere er det å etablere denne kontakten som er så viktig for å skape en trygghet for barna i barnehagen (Broberg, Hågstrøm & Broberg, 2014).

4.4.3 Gruppestørrelse og stress

Legendre (2003) fant i sin studie av mengden morgenkortisol hos 113 barn i alderen 18 til 40 måneder, at grupper med over 15 barn førte til økte mengder kortisol hos barna. En grunn til det kan komme av at store grupper vil kunne kreve mer av barna sosialt, samt kan det også tenkes at det vil kunne skape en følelse av anonymitet og usikkerhet (Legendre, 2003). Ved å danne smågrupper i barnehagen er det lettere for personalet å få god kontakt med hvert barn og være tilstede for det enkelte barnet. Dette vil kunne bidra til større trygghet (Brandtzæg, Torsteinson og Øiestad, 2013). I små grupper vil personalet lettere kunne fange opp alle barnas behov og vil lettere kunne gi barna det de trenger av trøst, omsorg og språklig stimulering. Mindre grupper vil også bidra til at barna kan bli godt kjente med hverandre, samt etablere gode relasjoner. Lignende funn gjorde de Schipper, Riksen-Walraven & Geurts (2006) i sin undersøkelse. De så på effekten av barn- voksen ratioen hadde på kvaliteten på samspillet mellom voksen og barn. Her fant de at en voksen- barn fordeling på 3 barn per 1 voksen førte til et langt bedre samspill mellom barn og voksne enn det en barn- voksen ratio på 5:1 gjorde. Dette gjaldt spesielt for de yngre barna. Omsorgspersonene i barnehagen viste i større grad støttende tilstedeværelse og hadde mer respekt for barnets autonomi i mindre grupper enn i større. De viste også til at barna selv samarbeidet bedre med sine omsorgspersoner i barnehagen om forholdet barn- voksen var 3:1 i motsetning til 5:1, dette gjaldt også for de yngre barna.

Brandlistuen et al. (2015) rapporterer om at store barnegrupper på mellom 25- 40 barn var for jenter med nevrobiologisk risiko assosiert med flere symptomer på språkvansker ved 5 år. Et annet interessant funn de gjorde var at gruppestørrelse latet til å påvirke jenter og gutter forskjellig, da gutter med vanskelig temperament viste mindre eksternaliserende atferd i store barnegrupper. Dette forklares med at større grupper vil kunne være assosiert med mer rom for

bevegelse, noe som kan være viktigere for gutter med vanskelig temperament enn jenter. Jenter vil ofte kunne være mer tilbakeholdende i store grupper og det vil da kunne ha en spesielt stor betydning for jenter med sårbarhet for å utvikle språkvansker. Videre fant Brandlistuen et al (2015) at for jenter med nevrobiologisk risiko sank gjennomsnittlig symptomer på språkvansker signifikant fra 1,5 års alder til 5 år om de gikk i små barnegrupper, mens for jenter i store barnegrupper forble symptomene på språkvansker liggende stabilt. Forskerne poengterer da at det muligens vil kunne virke forebyggende for sårbare jenter å gå i en mindre barnegruppe. Engvik et al. (2014) fant at en sammenheng mellom en liten barnegruppe var assosiert med mer eksternaliserende vansker og mindre oppmerksomme barn, dog er det verdt å merke seg at disse sammenhengene var svake. Allikevel peker funnen til Engvik et al. (2014) noenlunde i samme retning som Brandlistuen et al. (2015), da begge funn indikerer at større barnegrupper kan tenkes å virke positivt inn på eksternaliserende atferd.

4.4.4 Fulltidsdager og stress

Som det har blitt nevnt ovenfor har det blitt sett på hvordan barn rent fysiologisk kan bli påvirket av å starte i barnehagen, ved å se på økte kortisolnivåer i barnas spytt. Drugli og Undheim (2012d) så i en kvalitativ undersøkelse de foretok i Trondheim på hvordan foreldre og barnehagepersonalet oppfattet barna, og hvor trøtte og sliten de ble av å være i barnehagen. Barna var 1,5 år eller yngre og hadde nylig startet i barnehagen, det var totalt 41 barn som var en del av denne kvalitative undersøkelsen. Selv på tross av høy kvalitet på barnehagetilbudet disse barna mottok, med høy barn- voksen ratio, høyt utdannende ansatte og lang arbeidserfaring, så oppga foreldre og ansatte at barna opplevdes som veldig trøtte etter å ha vært i fulltidsbarnehage en hel uke. Barna ble oppgitt å være slitne etter endt dag og at denne trøttheten akkumulerte seg mot slutten av uken. Spesielt opplevde de at det virket for mye for mange av de minste barna i barnehagen å være der fulltid.

Brandlistuen et al (2015) fant en sammenheng mellom lange dager og symptomer på språk og atferdsvansker for hele barnegruppen, men spesielt for gutter med nevrobiologisk risiko. Ettersom barnehagen krever stor grad av tilpasning og barnehagedagen har en viss rytme og rutine som det er forventet at alle barna skal tilpasse seg. Det kan være tilnærmelig å tenke at et slikt høyt tempo gjennom dagen og lite egentid for barna vil kunne gjøre barna frustrerte, slitne og at de opplever flere stressreaksjoner (Brandlistuen et al., 2015). Dettling, Gunnar &

Donzella (1999) målte kortisolnivået hos 70 barn i alderen 39- 106 måneder, både hjemme og i barnehagene hvor de gikk fulltid, ved to tidspunkter. I likhet med Vermeer & IJzendoorn (2006) fant Dettling, Gunnar & Donzella (1999) også at barna hadde en langsommere senkning av kortisolnivået utover ettermiddagen enn det de barna som ble passet hjemme hadde. De yngste barna i utvalget på 3 og 4 år hadde høyere sannsynlighet for å vise forhøyede kortisolnivåer enn de eldste barna. Sammenlignet med de barna som var hjemme viste 80 % av 3- åringene og 60 % av 4- åringene økte kortisolnivåer utover ettermiddagen. Videre konkluderte de med at en av de viktigste grunnene til økt stress hos barna var lange dager i barnehagen. Resultatene peker på at de yngste barna i barnehagen og de med umodne sosiale evner og evnen til selvkontroll ofte vil oppleve økte kortisolnivåer gjennom dagen i en gruppesetting. Slike resultater kan sees i sammenheng med gjennomgangen som ble gjort tidligere i oppgaven av barns behov for hjelp til å lære selvregulering, ettersom deres evne til å regulere emosjonelt ennå ikke er etablert (Brandtzæg, Torstenson & Øiestad, 2013).

4.5 Oppsummering

Det kan drøftes hvorvidt en rekke aspekter ved strukturell kvalitet i barnehagen vil påvirke prosessuelle kvaliteter i barnehagen, ettersom aspekter ved strukturell kvalitet som gruppestørrelse, areal tilgjengelig og antall barn per ansatt later til å legge grunnlag for etablering av god relasjon mellom barn og voksen i barnehagen (Bjørnstad & Samuelsson 2012; Bråten et al., 2015). Mange barn opplever økte kortisolnivåer i møte med barnehagehverdagen, og det vil være en rekke ulike faktorer som påvirker disse nivåene. Særlig ser det ut til at størrelse på barnegruppen vil påvirke kortisolnivåene, særlig gjelder dette for de minste barna i barnehagen. For å redusere forhøyede kortisolnivåer kan det være en fordel å dele inn i mindre grupper, dette vil også kunne påvirke tilknytningen og etableringen av en god relasjon mellom barn og voksne i barnehagen. Mindre grupper vil gjøre det lettere for de ansatte å ha oversikt over de forskjellige behovene barna har og vil også gi flere muligheter for samhandling med hvert enkelt barn. Store grupper med barn vil stille andre krav til de ansatte i barnehagen, ettersom de er nødt til å forholde seg til flere barn på en gang. I slike grupper later det til at de ansattes evne til gruppesensitivitet i større grad påvirker etableringen av en trygg tilknytning, enn det sensitiviteten til hvert enkelt barn gjør. Hyppigheten i kontakt ser også ut til å være en faktor som påvirker etablering av en trygg tilknytning og relasjon, og ikke kun kvaliteten på kontakten.

5 Relasjonsbygging i barnehagen

Innledningsvis tok oppgaven for seg tilknytningsteori og trygghetssirkelen, for å se hvordan barn etablerer tilknytning med sine nærmeste, og for å understreke hvordan slik kunnskap er viktig for å forstå barns emosjonelle behov. I forrige kapittel ble det sett på hvordan barnehagen på forskjellige måter kan påvirke barna og hvordan en rekke strukturelle kvaliteter kan påvirke prosessuell kvalitet i barnehagen, nærmere bestemt relasjonen mellom barn og voksne. Det har også blitt tatt opp på hvilken måte relasjonen mellom voksne og barn påvirker barna, og hvordan denne relasjonen kan være viktig for barns utvikling. Denne delen av oppgaven vil ta for seg hvordan man kan se barns tilknytningsstil i lys av trygghetssirkelen og hvordan tilknytningsteori kan brukes for å forstå og møte de ulike barna. Gjennom tilknytningsteorien og trygghetssirkelen vil man kunne tydeliggjøre barnas emosjonelle behov, og en slik kunnskap vil være nyttig i møte med barns forskjellige behovsuttrykk. Voksne i barnehagen preges, på lik linje med foreldre, av egen tilknytningshistorie og samspillserfaringer, og bevisstgjøring av dette og reflektering over egen påvirkningskraft i relasjonen er vesentlig i arbeidet med relasjonsbygging i barnehagen.

5.1 Hvor i sirkelen er barna ved de forskjellige

tilknytningsmønstrene og hvordan kan man møte de?

Når barna starter i barnehagen har de med seg erfaringer og opplevelser hjemmefra som preger dem og de har i stor grad utviklet en tilknytningsstil til sine foreldre. Dette påvirker hvordan de opptrer rundt og samhandler med andre mennesker. Hva slags tilknytningsstil barna har utviklet kommer til uttrykk i barnehagen og kunnskap om hvordan dette kan møtes i barnehagen vil være nyttig for at personalet i barnehagen skal kunne møte barna på en måte som er tilpasset dem og som ivaretar deres behov. Slik kunnskap vil være nyttig da barn gir ulike signaler for sine behov, som ofte kan være vanskelig å forstå. Samtidig vil barn også kunne utvise en atferd som ikke nødvendigvis er sammenfallende med deres faktiske behov. Dette krever av barnehagepersonalet at de evner å se forbi den konkrete atferden og heller prøver å sette seg inn i hva som ligger bak atferden. Det betyr at den voksne må være forståelsesfull og reagere sensitivt på barnas behov og de signaler barna sender ut (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013).

Faren for utrygg tilknytning er stor om omsorgspersonen ikke er emosjonelt tilgjengelig for barnet når det trenger det. ”Selve kjernen i det å utvikle en trygg tilknytning er barnets visshet om at omsorgspersonen er *emosjonelt tilgjengelig* for å være sammen med ham eller henne når behovet oppstår.” (Powell et al., s. 60, 2015). Tilfellet kan være slik at de voksne ikke hjelper barnet med å regulere de følelsene det har på rett måte, men heller sender ut et signal om at den følelsen barnet har her og nå- den er ikke riktig og noe de ikke skal ha (Powell et al., 2015). Barnet får da følelsen av at dette behovet er noe det er nødt til å undertrykke. For eksempel vil det å fortelle små gutter at de ikke skal gråte, kunne føre til at de undertrykker behovet sitt heller enn at de lærer seg hvordan de skal regulere følelsene sine når de oppstår.

5.1.1 Villedende og veiledende signaler

Barn gir ikke alltid direkte uttrykk for hva de egentlig føler og tenker på, og man kan derfor skille mellom veiledende og villedende signaler. Veiledende signaler forstås som når barnet gir uttrykk, direkte eller indirekte, for sitt faktiske behov, mens om et barn skjuler sitt behov for sin tilknytningsfigur kalles det for villedende (Powell et al., 2015). Om et barn etter lengre adskillelse fra sin omsorgsfigur reagerer ved å gråte og strekke opp armene mot vedkommende under gjenforeningen, vil dette barnet sende veiledende signaler. Om barnet hadde reagert på en måte hvor man vet at barnet egentlig burde ha gitt uttrykk for å være lei seg, men heller reagerer ved å fokusere på noe annet i rommet, kalles dette for villedende signaler (Powell et al., 2015).

Barn som sender ut villedende signaler gjør ofte det for å tilfredsstille både sine egne behov, men også omsorgspersonens behov. Dette er signaler som barnet ikke bevisst sender ut, men som de har etablert som en reaksjon på foreldrenes handlinger. Det etableres etter de signalene omsorgspersonen sender ut om hvor komfortabel eller ukomfortabel vedkommende er med en del av tilknytningsrelasjonen, og hvordan barnet velger strategier for å sørge for at omsorgspersonen er tilgjengelig (Powell et al., 2015).

Selv om det vil være vanskelig å vite hvorvidt et barns behovssignal er villedende eller veiledende, vil det alltid være viktig at man prøver å se bakenfor den konkrete atferden og prøver å forstå hva det er barnet faktisk har behov for å formidle (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013). Barn med utrygg tilknytning vil i større grad enn barn med trygg tilknytning gi villedende signaler, uansett hvor vanskelige de signalene er å forstå og takle er det

pedagogens oppgave å arbeide for å forstå barna og deres behov. Med det sagt så vil også barn med trygg tilknytning kunne gi villedende signaler, om de for eksempel er trøtt og slitne og ikke helt vet hva de selv vil (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013).

5.1.2 Tilknytning i barnehagen

Slik det ble tatt opp i kapittel 2.3.1. kan det utvikles forskjellige typer tilknytningsmønstre mellom omsorgspersoner og deres barn. Og det deles inn i trygg tilknytning og utrygg tilknytning, som igjen inneholder to tilknytningsmønstre; unnvikende og ambivalent tilknytning. Et tredje mønster kalles for desorganisert tilknytning. Barn utvikler forskjellige tilknytningsrelasjoner til forskjellige mennesker og disse relasjonene, og utviklingen av de, er ganske uavhengig av hverandre. I beste fall utvikler barnet en trygg tilknytning til begge foreldrene, men det kan også hende at barnet får en trygg tilknytning til den ene og en utrygg tilknytning til den andre (Broberg, Hægstrøm & Broberg, 2014). Når barn starter i barnehagen vil de i de aller fleste tilfeller ha utviklet én, om ikke flere, tilknytningsrelasjoner til personer i sitt liv (Drugli, 2014). Og dette er ikke uten betydning ettersom de relasjonene barna har etablert, og de samspillene de inngår i, er med på å forme deres indre arbeidsmodeller. Disse indre arbeidsmodellene vil legge føringer for hvordan barna møter andre mennesker, og hva slags forventninger de har til omgivelsene (Broberg, Hægstrøm & Broberg, 2014). De forventningene barnet har vil farge det samspillet de inngår i med barnehagepersonalet og barna der. Barnet er vant til å bli møtt på en viss måte og vil forvente å bli møtt på tilsvarende måte av andre personer. Barn som har en trygg tilknytning vil forvente av personalet i barnehagen at de også er voksne de kan søke til og få tilfredsstilt sine behov hos. Mens barn med utrygg tilknytning vil på samme måte som de med trygg tilknytning, ta med seg de erfaringene de har gjort seg hjemme til barnehagen. De utrygge barna vil kunne være usikre på om de voksne vil tilfredsstille deres behov om de søker kontakt, og vil kanskje trekke seg unna slik at de ikke blir sett. På en slik måte får de bekreftet de erfaringene de har med seg hjemmefra, at også her i barnehagen er det ingen som bryr seg (Drugli, 2014).

Det er mulig å se utviklingen av de ulike tilknytningsmønstrene i sammenheng med trygghetssirkelen og se hvor i sirkelen utviklingen av tilknytningen møter på problemer. Man kaller trygghetssirkelen for begrenset om foreldrene et sted i sirkelen, enten oppe eller nede, ikke klarer å møte barnets behov. I gjennomgangen av trygghetssirkelen ble det sett på hvordan det er nødvendig at barnet får sine spesifikke behov tilfredsstilt konsekvent i hele

sirkelen, både utforskningsbehovet og tilknytningsbehovet (Powell et al., 2015). Hvordan foreldrene responderer på barnets behov påvirkes i stor grad av hvordan deres egen oppvekst og tilknytningsrelasjoner var, og det kan gjøre det vanskelig for foreldrene å møte barnas spesifikke behov fordi de muligens ikke vet hvordan de skal reagere, synes noe er ubehagelig og reagerer på samme måte som deres egne foreldre gjorde overfor dem. Den følgende delene vil også se på hvordan dette kan komme til syne i en barnehagesetting, og hva det er som er viktig å se etter for å bedre kunne tilpasse seg som pedagog ovenfor de forskjellige barna og deres tilknytningsmønster.

5.1.3 Trygg tilknytning i barnehagen

For de barna som har utviklet et trygt tilknytningsmønster har erfart at de alltid har en trygg havn å komme til om de har behov for nærhet, trøst og omsorg. Denne tryggheten gjør det enklere for barna å gi seg i kast med å utforske omgivelsene rundt seg. Når tilknytningssystemet deres aktiveres ved at de blir redde, slår seg eller lignende, søker de tilbake til den trygge havnen for å gjenopprette den emosjonelle balansen (Broberg, Hågstrøm & Broberg, 2014). Barn som har etablert en trygg tilknytning vet hva som er lov og ikke lov, de har erfart at det finnes grenser som blir satt av voksne uten at dette har blitt gjort på en måte som gjør dem redde. Disse barna kan ha opplevd misforståelser og at både de selv og foreldrene kan bli sinte, men de har erfart at dette er ting som kan rettes opp igjen og at det er de voksnes ansvar (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013).

I barnehagen ser man at barn med et trygt tilknytningsmønster er de barna som søker trøst og lett lar seg trøste av en voksen, og roer seg ned i kontakt med pedagogen. Barnet vil søke kontakt med den voksne, ønsker å sitte på fanget for å slappe av og ha den voksne i nærheten når det holder på med rolige aktiviteter. Videre vil barnet også bruke pedagogen for å "lade batteriene", barnet vil søke til den voksne underveis i selvstendig lek, for eksempel for å vise frem noe og for så å fortsette med leken. De trygt tilknyttede barna tar lett i mot korrigeringer og viser tydelige tegn på skyld, skam og anger om de har gjort noe galt. Barnet er også flinkt til å be om hjelp om det har behov for det, og takler i det store og det hele overgangene mellom forskjellige aktiviteter på en god måte, etter hva man kan forvente for barnets alder. Disse barna viser også tydelige positive følelser overfor den voksne som møter barnet om morgenen (Broberg, Hågstrøm & Broberg, 2014).

5.1.4 Unnvikende tilknytning i barnehagen

Barna som ikke bruker sin tilknytningsperson som en trygg havn nederst i sirkelen, vil ofte ha en unnvikende tilknytning. Dette er de barna som ikke aktiverer sitt tilknytningssystem for å unngå å bli avvist og fordi de ikke ønsker å gjøre omsorgspersonen utilpass. På den måten beskytter de seg fra to scenarier. Ved at de unngår å ta kontakt eller ignorerer de negative følelsene som er i spill, beskytter de seg fra følelsen av å bli avvist fra sin omsorgsperson, samtidig som de unngår frykten for å støte bort omsorgspersonen (Powell et al., 2015).

Barna med et unnvikende tilknytningsmønster vil i barnehagen ikke fremstå som like avslappet og frigjorte som barna med et trygt tilknytningsmønster. Disse barna vil i liten grad søke trøst hos den voksne den har best kontakt med når tilknytningssystemet dere aktiveres, og om situasjonen skulle være av mer alvorlig art vil grunnen til kontakt ofte være for å få praktisk hjelp og ikke for å få emosjonell støtte (Broberg, Hægstrøm & Broberg, 2014). Barnet vil ”bite det i seg” og prøver å takle følelsene og situasjonen på egen hånd. Generelt viser barnet mye mer interesse i det fysiske miljøet og lekene enn det gjør i emosjonell kontakt med de ansatte eller andre barn. Det er lite spontan kontakt med pedagogen fra barnets side og skulle pedagogen ta initiativ til kontakt med barnet vil det ofte kunne late som det ikke hører eller har oppfattet det.

Hvordan møte disse barna?

For disse barna som har tendenser til å undertrykke sine egentlig behov for omsorg, er det viktig at man på en vennlig og respektfull måte gir dem oppmerksomhet og tilbyr dem trøst og nærhet. Det er viktig at man forsøker å tilby de unnvikende barna trøst, selv om det kan være utfordrende å gjøre det, for på sikt vil det kunne åpne mer og mer for at de er villige til å ta imot trøst og omsorg. Videre er det fint om man ikke venter på at barnet skal komme for å få trøst, men at man oppsøker barnet selv og sier man ser at barnet har det tøft og at det kan hjelpe med trøst og nærhet (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013).

5.1.5 Ambivalent tilknytning i barnehagen

De barna som har en ambivalent tilknytning kan sies å ha vansker på toppen av sirkelen, de har gjerne vansker med å løsrive seg fra sin omsorgsperson da de er ambivalente i forhold til hvordan tilknytningsfiguren vil reagere på at barnet aktiverer sitt utforskningssystem (Powell et al., 2015). Barna vil bære preg av en jo-jo atferd, hvor ambivalensen går i det at barnet

både ønsker å utforske og å ha omsorgspersonen i umiddelbar nærhet. Barnet vil da klamre seg fast til tilknytningspersonen samtidig som det prøver å skyve han vekk (Powell et al., 2015). Grunnen til at et slikt tilknytningsmønster utvikler seg kan være flere og slik Ainsworth beskrev det, var det at tilknytningspersonen ikke var tilgjengelig konsekvent og barnet vil da bruke tilknytningsatferden for å holde vedkommende i nærheten (Broberg, Hågström & Broberg, 2014). Men det kan også oppstå i konstellasjoner hvor foreldrene er opptatt av barnas sikkerhet. Og selv om det ikke er noen umiddelbar fare holder foreldrene barna tett inntil seg.

De barna som har utviklet en ambivalent tilknytningsstil vil ikke oppføre seg like avslappet som de med trygg tilknytning eller like "selvstendig" som de med unnvikende tilknytning. Disse barna vil ofte vise et mye større behov for voksenkontakt og vil ofte fremstå som klengete. De søker ofte kontakt med pedagogen, men denne nærheten roer dem sjelden ned. De vil kunne åle seg ut av fanget, for så i neste øyeblikk stå å hylgråte ved siden av og så ønske å bli løftet opp på ny (Broberg, Hågström & Broberg, 2014). Barna med et ambivalent tilknytningsmønster vil ha vansker med å følge barnehagens rutiner og reprimander vil raskt kunne trappes opp og ende i dramatiske "scener" (Broberg, Hågström & Broberg, 2014).

Hvordan møte disse barna?

Ettersom barna med en ambivalent tilknytning vil fremstå som uselvstendige vil de ha behov for ekstra oppmuntring og støtte til utforskning og til å klare ting på egen hånd. Da har behov for at den voksne hjelper dem opp i sirkelen slik at de kan få utforsket verden rundt seg. Barna vil kunne trenge ekstra støtte til å komme i lek med andre, samtidig må man ikke presse på for hardt, men heller gi dem den støtten de trenger for å komme i gang (Brandtzæg, Torsteinson & Øiestad, 2013).

5.1.6 Desorganisert tilknytning

Dette er en form for tilknytningsmønster som er vanskelig å identifisere helt sikkert, men noe som er felles for de barna som utviser en slik atferd er at de samtidig som de frykter omsorgspersonen sin også søker mot vedkommende. De barna som utvikler et slikt tilknytningsmønster kan ha foreldre som selv er redde eller opptrer skremmende ovenfor barna. Noe som i begge tilfellene fører til at barna føler seg forlatt og ikke opplever å få sine behov dekket. De opplever å ikke vite hva de skal gjøre da den samme personen som de

trenger, også skremmer dem og får da en følelse av at de ikke har noen å ty til når tilknytningssystemet deres er aktivert (Powell et al., 2015).

Her snakker man ofte om at hendene vi så i illustrasjonen (figur 1.) er borte, ettersom omsorgspersonene har vist at de ikke har kapasitet til å tilfredsstille barnets behov. Disse barna utviser ofte en merkelig atferd under gjenforeningen med foreldre i fremmedsituasjonen, blant annet kan de gå baklengs mot foreldrene, i ring, krype sammen og så videre. Når disse barna nærmer seg tre-årsalderen vil noen barn bli kontrollerende ovenfor sine omsorgspersoner (Powell et al., 2015). De vil bli veldig opptatt av omsorgspersonenes oppførsel og atferd, i stedet for å ta hensyn til egne følelser og behov. Dette gjør de da de har lært seg strategier for å se til at de voksne ikke gjør noe barnet oppfatter som ikke planlagt. Denne atferden kan vise seg i to former, enten som overdrevent omsorgsfull eller som fiendtlig og regjerende kontroll over omgivelsene. Og ofte kan barnet veksle mellom disse to (Broberg, Hågstrøm & Broberg, 2014). Slik Powell et al. (2015) skriver vil det uansett hvordan denne atferden utarter seg, være en måte for barnet å takle følelsen av frykt.

Hvordan møte disse barna?

Mange barn som har utviklet en slik tilknytningsstil vil være utsatt for omsorgssvikt og vil ha høy risiko for senere å utvikle psykiske vansker. Dette er en gruppe barn som vil trenge ekstra hjelp, både i barnehagen og utenfor. Møter man på disse barna er det viktig å sørge for at de får ekstra hjelp. Denne hjelpen kan søkes hos pedagogisk- psykologisk tjeneste eller til barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk gjennom henvisning fra fastlegen.

5.2 Reflektering rundt egen praksis

Flere ganger i gjennom oppgaven har det blitt sett på hvor viktig det er for å etableringen av en trygg relasjon mellom voksne og barn at den voksne reagerer sensitivt på barnas behov, og intoner seg på det slik at de bedre kan forstå og imøtekomme deres behov. Spesielt for de barna med utrygg tilknytning vil dette være viktig, ettersom barn med en utrygg tilknytning er i større risiko for psykiske vansker senere i livet (Drugli, 2014). Etableres det utrygg tilknytning mellom barnet og den voksne i barnehagen hos et barn med utrygg tilknytning til sine foreldre, vil dette barnet være i dobbel risiko, noe som kan påvirke deres videre utvikling negativt. Barna med utrygg tilknytning vil ha større risiko for problematferd og vil kunne være mer utsatt for å ikke bli likt av personalet i barnehagen, enn det barn med trygg

tilknytning har (Drugli, 2014). Av den grunn er det viktig at man reflekterer over sin egen måte å tenke om de forskjellige barna og hvordan ens egne erfaringer preger en selv og sine reaksjonsmønstre i møte med utfordrende atferd hos barn. Når det skal etableres nære og positive relasjoner med barn som har en utrygg tilknytningsstil vil det kunne være krevende arbeid. Disse barna har etablerte indre arbeidsmodeller av hvordan samspill med voksne skal foregå som ikke nødvendigvis stemmer overens med hvordan de voksne oppfører seg i barnehagen. Barna vil ikke være vant til å ha en trygg base i foreldrene og de vil være nødt til å bygge opp nye arbeidsmodeller basert på nye erfaringer fra samspill med voksne i barnehagen (Drugli, 2014).

Howes, Galinsky & Kontos (1995) ønsket å se på om endringer i sensitiviteten til personale i barnehagen ville forbedre tilknytningen mellom barn og personale i barnehagen. Forskerne fant at intervensjoner rettet mot å forbedre personalets omsorgsevner i barnehagen kan forbedre trygg tilknytning mellom personale og barna. Så fremt personalet endret seg i sin atferd ovenfor barnet, endret barnets tilknytningsmønster seg fra utrygg til trygg. Ved å forbedre seg i sine reaksjonsmåter og reagere mer sensitivt på barna, ble sjansen større for at barna fikk en tryggere emosjonell kontakt med personalet. Disse funnene er med på å underbygge viktigheten av barnehagepersonalets påvirkningskraft i relasjonen mellom barn og voksne.

5.2.1 Haimusikk i barnehagen

Som det ble skrevet om ovenfor vil noen barn med utrygg tilknytning utvise en type atferd som vil kunne oppleves som utfordrende for noen voksne i barnehagen. Det vil kunne oppleves vanskelig å møte alle behovene og uttrykk for behovene barna viser gjennom en dag i barnehagen. Enkelte voksne vil kunne oppleve at barnas uttrykksmåter rører noe i dem som gjør den voksne opprørt, frustrert, irritert, sint osv. I tidligere kapitler har det blitt sett på hvordan man som foreldre vil være preget av sine egne tilknytningserfaringer fra barndommen, og på samme måte vil også pedagogene i barnehagen være påvirket av egne erfaringer i sin samhandling med barna i barnehagen (Brandtzæg, Torsteinson og Øiestad, 2013). Personalet og pedagogenes egne reaksjonsmønstre vil påvirkes av hvordan deres tilknytningserfaringer er. Refleksjon rundt disse erfaringene med seg selv, de andre ansatte og eventuelt også gjennom veiledning, vil kunne gjøre pedagogen oppmerksom på dette, og bli bevisstgjort det som fungerer bra og det som er mindre bra.

5.2.2 Refleksjon ved hjelp av mentalisering

Brandtzæg, Torsteinson og Øiestad (2013) påpeker at følelser som oppgitthet og frustrasjon, blant annet, vil kunne oppstå spesielt i situasjoner hvor barna bråker mye og ikke hører etter, da dette er situasjoner som er spesielt krevende og utfordrende. Det er gjerne slike situasjoner man selv har erfaring med å bli møtt med kjefting og sinte voksne, eller voksne som ikke reagerte i det hele tatt. I slike situasjoner er det lurt å arbeide for å se seg selv utenfra, samtidig som man prøver å se den andre parten innenfra. Gjør man det er det lettere å se hvordan ens egen atferd påvirker barna og hvordan man kan jobbe for å utvikle seg som en sensitiv omsorgsperson. En slik tankegang kalles for mentalisering og innebærer nettopp det å se seg selv utenfra og andre innenfra og kan anses som en forutsetning for etablering av gode relasjoner og for sosialt samspill. Det omhandler det å kunne ta motpartens perspektiv og jobbe for å klare å forstå hva den andre tenker og føler, for å bedre kunne forstå bakgrunnen for den andres valg og handlinger (Johannessen & Mikkelsen, 2015). I samhandling med barn kan dette være en spesielt nyttig egenskap å ha med seg, da det ofte vil kunne være hektisk og overveldende å jobbe i en barnehage og ikke alltid tenke over hvordan man reagerer og møter barna. Slik det bli sett på i kapittel 6.1.1. vil barn ikke alltid gi uttrykk for sine faktiske behov. Dette ble det også vist til under gjennomgangen av hvordan de ulike tilknytningsmønstrene viser seg i barnehagen. For disse barna vil det være spesielt viktig at man som voksen tar et steg tilbake og prøver å forstå hva det er barnet egentlig har behov, ettersom barnet selv ikke alltid evner å sende ut de riktige signalene. Dette handler også om "haimusikken" de voksne kan oppleve når barna oppfører seg på en bestemt måte. Om den voksne opplever at barns atferd rører noe i dem, som trigger dem og gjør dem opprørt, og kanskje også sinte, er det lurt om man kan ta et steg tilbake for å se seg selv utenfra og prøve å forstå hvorfor barnet opptrer som det gjør.

5.2.3 Vanskelig relasjoner, ikke vanskelige barn

I arbeidet med å reflektere over egen praksis påpeker Brandtzæg, Torsteinson og Øiestad (2013) hvordan man bør snakke om vanskelige relasjoner, og ikke vanskelige barn. Den voksne vil alltid være en del av en relasjon, ettersom barnet aldri står alene i relasjonen. Slik det har blitt nevnt flere ganger er det den voksen som er ansvarlig for å yte sensitiv omsorg ovenfor barnet og har ansvaret for å skape en positiv relasjon til barna. Det er de ansatte i barnehagen som er ansvarlig for kvaliteten på relasjonen, og det er deres jobb å arbeide med

relasjonen om den er vanskelig (Drugli, 2014). Om man etablerer en felles forståelse blant de ansatte i barnehagen av hva som utgjør en positiv relasjon og hva som utgjør en negativ relasjon, gir det en mulighet til at man sammen kan identifisere de relasjonene som er velfungerende og de som ikke fungerer like godt. Ved å skape en reflekterende kultur i barnehagen hvor man aktivt snakker om og er bevisst relasjonene mellom barn og voksne, vil det være lettere å arbeide for å skape gode relasjoner mellom de ansatte og barna i barnehagen (Brandtzæg, Torsteinson og Øiestad, 2013).

Drugli (2014) er opptatt av at det er viktig for personalet at de får økt sin kunnskap om relasjoner og at de får en forståelse av sammenhengen mellom deres egne følelser, oppfatninger og atferd ovenfor barna og kvaliteten på relasjonen mellom barnet og personalet. Samtidig understreker Drugli (2014) at det krever en vilje og et ønske hos personalet om endring, at det vil kunne ta tid samt at det muligens vil være behov for veiledning. I dette arbeidet er det viktig at personalet i tillegg til å gi hverandre gode tilbakemeldinger samtidig kan ”pirke” borti hverandre. Så fremt dette gjøres på en konstruktiv og god måte, vil det kunne oppleves som at man har støtte blant kollegene sine og ikke kun myntet som kritikk (Brandtzæg, Torsteinson og Øiestad, 2013).

Samtidig som det er av stor viktighet å ha fokus på de barna som har en utrygg tilknytningsstil, så er det slik Killén (2012) påpeker at de barna som har en trygg tilknytning også har behov for en trygg tilknytning i barnehagen. Disse barna vil også kunne oppleve utrygghet i møte med en ny hverdag i barnehagen og vil ha behov for det Killén (2012) kaller for komplementerende tilknytning. Barna med utrygg tilknytning vil på sin side ha behov for kompenserende tilknytning. Hun understreker videre at det er meget vesentlig at de voksne i barnehagen innehar evnen til mentalisering for å kunne møte de ulike funksjonene som de forskjellige tilknytningsstilene krever. De barna som er avhengig av kompenserende tilknytning vil i særlig grad ha behov for voksne som reagerer sensitivt og evner å gi fysisk og emosjonell omsorg til barna for at de skal kunne klare å endre sine indre arbeidsmodeller. Det innebærer videre at det er en kontinuitet og konsekvens i dette endringsarbeidet, samt at man engasjerer seg på en positivt måte emosjonelt i deres liv (Killén, 2012).

Andersen, Gundelach & Rasmussen (2008) viser til hvordan man som ansatt i barnehagen må klare å skille mellom seg selv som privatperson og som profesjonell. Ettersom de har en oppgave hvis grunnleggende innhold er lovfestet. De hevder at det å være profesjonell

innebærer at man er sammen med barna på en måte som gjøre at de opplever trivsel, mestring og læring. Som det har blitt sett på ovenfor, betegner det også hvordan man må legge fra seg sine egne personlige erfaringer som man har med seg fra egen oppvekst og oppdragelse, i møte med barna i barnehagen. Det betyr ikke at man skal ”utslette” seg selv, men har respekt for de normer, regler og samværsformer som er gjeldende på arbeidsplassen og ikke ta med sine egne synspunkter ute av det direkte arbeidet med barna. Samt at man skal reflektere over på hvilken måte ens egen oppvekst påvirker hvordan man samhandler med barn. Det er den ansattes oppgave å se og vurdere om barna i barnehagen har det bra i forskjellige situasjoner og utfordringer (Andersen, Gundelach & Rasmussen, 2008).

5.3 Oppsummering

Alle barn er forskjellige og vil naturligvis sende ut forskjellige signaler basert på de behov de har og med bakgrunn i hvilken tilknytningsstil de har utviklet. Kunnskap om og forståelse av tilknytning vil være et nyttig verktøy for ansatte i barnehagen for å se hvordan barn er forskjellig. Det vil være nyttig kunnskap for å kunne forstå at det ofte vil ligge mer bak barns atferd enn det de nødvendigvis gir uttrykk for. Å vite hvordan de ulike tilknytningsmønstrene utarter seg i barnehagen vil gjøre det lettere for personalet å tilpasse seg og legge til rette for hvert enkelt barn. Ved å se de ulike tilknytningsmønstrene i sammenheng med trygghetssirkelen kan man få en bedre forståelse for hva barn faktisk har behov for basert på de ulike signalene de sender ut. Gjennom refleksjon over egen atferd og kunnskap om mentalisering, kan man tydeliggjøre hvordan man heller må snakke om vanskelige relasjoner og ikke vanskelige barn.

6 Tilvenning i barnehagen

Det forrige kapitlet tok for seg hvordan barns ulike tilknytningsstiler kan vise seg i barnehagen og hvordan personalet kan arbeide for å bedre møte de forskjellige barna, og verktøy man kan anvende i relasjonsbygging. Denne delen vil ta for seg tilvenning i barnehagen og hvordan man kan arbeide for å skape en tryggest mulig start for barna. Grunnen til at tilvenningsfasen blir vektlagt i så stor grad i oppgaven er at i denne perioden etablerer barna kontakt med personalet for første gang, og gjennom denne kontakten faller tilknytningen på plass. Denne perioden kan tenkes å lage et grunnlag for hvordan relasjonen mellom barna og de voksne i barnehagen utvikler seg. Og slik det har blitt vist til er relasjonen mellom barn og voksen utrolig viktig for barns utvikling.

Her vil det bli sett på en modell for tilvenning som Jåttå barnehage i Stavanger har etablert. Dette er en foreldreaktiv tilvenning som bygger på tilknytningsteori og trygghetssirkelen. Dette gjøres for å ha som et eksempel på hvordan man kan arbeide med trygghetssirkelen i praksis under en tilvenningsperiode og hvordan det på sikt vil bidra til å etablere den trygge og gode relasjonen oppgaven så langt har vist til å være viktig for barns utvikling. Regjeringen (Kunnskapsdepartementet, 2016) er blant annet opptatt av å styrke relasjonsbyggingen i barnehagetilbudet, ettersom mye forskning viser til hvor viktig relasjonen mellom voksne og barn i barnehagen er. ”God kvalitet i barnehagene skapes av kompetente og engasjerte ansatte i samspill med barna, hverandre og foreldrene.” (Kunnskapsdepartementet, s. 9, 2016). Formålet med denne stortingsmeldingen er å skissere hva de anser som de viktigste punktene som må prioriteres for å styrke kvaliteten på innholdet i den nye rammeplanen som skal utarbeides.

6.1 Tilvenning i barnehagen

Tilvenning i barnehagen er noe som har fått et større og større fokus de senere årene i barnehageforskningen (Bjørnstad & Samuelsson, 2012). Mange barn vil ha vært hjemme med mor og far i opp til ett år og det er nå dags for nye rutiner og dager. Hjemme har de vært i vante omgivelser over lengre tid og gjerne med en eller to personer de kjenner godt, og med oppstart i barnehagen vil denne hverdagen fortone seg ganske annerledes for barna enn den har gjort før. Drugli (2014) viser til at mange barn i dag starter i barnehagen i en spesielt sårbar periode når det kommer til atskillelse fra foreldrene. Dette er en periode hvor de har

begrensede kognitive forutsetninger for å forstå at foreldrene faktisk kommer tilbake når foreldrene forlater dem. Overgangen til barnehagestart kan for mange barn oppleves som stressende som beskrevet i forrige kapittel (Ahnert, Gunnar, Lamb & Barthel, 2006). Barna vil være ute av sine vante omgivelser, vil måtte forholde seg til flere voksne og barn, og være i et nytt og ukjent miljø. Dette er store forandringer for et lite barn, og det vil være viktig å la barna få tid på seg til å bli vant med de nye omgivelsene og den nye hverdagen. Broberg, Hågstrøm & Broberg (2014) peker på at tilvenningen i barnehagen har tre formål: 1) barnet må bli vant med det nye miljøet, 2) barnet må få muligheten til å bli godt nok kjent med minst én pedagog som fungerer som en slags erstatning for mor og far, 3) barnet må lære seg å klare seg uten sine foreldre over lengre tid, og bruke pedagogen for å sette tilknytningssystemet i hvilemodus og for å kunne engasjere seg i lek og utforskning. Et tilsvarende fokus finner vi også hos Drugli (2014) som understreker at barna må få muligheten til å etablere en tilknytning til personalet i foreldrenes sted, før foreldrene slutter å være med barnet i barnehagen.

Kunnskapsdepartementet (2013) understreker at det er viktig med en god start for barna når de starter i barnehagen, og trekker frem en fast tilknytningsperson som både barna og foreldrene kan forholde seg til som positivt. En slik fast tilknytningsperson vil være viktig for å hjelpe barn med å regulere følelsene sine og på ny finne følelsen av trygghet når foreldrene har dratt, slik at barna ikke blir værende i en tilstand av forhøyet stress (Drugli, 2014). Omsorgspersonen vil da skape en trygghet for barnet, samtidig som det vil kjennes trygt ut også for foreldrene da de vet hvem som har omsorgen for barnet deres mens de er borte. Er foreldrene trygge på de ansatte vil det kunne gjøre det lettere å ta opp ting som omhandler barnet (Kunnskapsdepartementet, 2013).

Det er mange momenter som skal falle på plass når et barn skal begynne i barnehagen og det vil nok være varierende praksis på hvordan tilvenningen foregår i de enkelte barnehagene. Forskningsoppgaven så langt har vist til peker på at det å ha en person barnet skal forholde seg til i starten er positivt for barnets tilvenning i barnehagen. Dette vil også være positivt for foreldrene og er noe regjeringen (Kunnskapsdepartementet, 2013) anser som betydningsfullt. Broberg, Hågstrøm og Broberg (2014) viser til en rekke punkter som er viktig å ha med seg under tilvenning i barnehagen. Disse dreier seg om viktigheten av at barnet får muligheten til å utvikle en nær relasjon til barnet, og at etableringen av denne relasjonen oppmuntres både av foreldrene og av pedagogen. For å skape denne relasjonen peker de på at det er vesentlig

med en lang tilvenningstid hvor foreldrene er tilstede, og foreldrene gradvise vender barnet mer og mer til å klare seg i lengre perioder uten dem. Ebbeck & Yim (2009) fant at mødre opplevde det som veldig positivt for tilvenningen til barnehagehverdagen at det var en gradvis økning i tid barna tilbrakte i barnehagen. Ved etablering av en nær relasjon mellom pedagogen og barnet i barnehagen vil det være mulig for barnet å kunne bruke pedagogen som en trygg havn hvor tilknytningssystemet kan være i hvilemodus og barnet kan utforske omgivelsene. Broberg, Hægstrøm og Broberg (2014) påpeker at om det skal være mulig for personale å være oppmerksomme på behovene til alle barna i barnehagen, er det viktig at det ikke er for stor barnetetthet per voksen. Det vil kunne være lettere for pedagogen å svare sensitivt på barnas behov om de er i en mindre gruppe, enn om gruppen er større (Ahnert, Lamb og Piquart, 2006).

6.2 Etablering av en sekundær tilknytningsperson

Jåttå barnehage i Stavanger har utviklet en modell som kalles for Jåttå- modellen. Det er en foreldreaktiv tilvenning inspirert av tilknytningsteori og trygghetssirkelen. Tanken bak etableringen av denne modellen var at personalet selv ønsket en endring i hvordan de tok imot de nye barna under oppstart i barnehagen (Belland & Moi, 2014). Modellen har mange likheter med punktene nevnt ovenfor fra Broberg, Hægstrøm og Broberg (2014), som lang tilvenningstid hvor foreldrene er tilstede over lengre tid og er delaktig i det praktiske arbeidet i barnehagen, for å få til en gradvis tilvenning til barnehagelivet for barna. Hovedoppgaven for barnehagen i starten mener Belland og Moi (2015) er å sørge for at tilvenningen er organisert på en slik måte at barna kan etablere en sekundær tilknytningsperson. For at dette skal skje trenger personalet god tid på å gradvis bli kjent med barnet, slik at pedagogen klarer å trøste og roe ned barnet. Tilvenningen foregår i grupper på 2- 4 barn, noe som gjør at disse barna også får muligheten til å bli kjent seg i mellom og bli trygge på hverandre. De første 4 dagene er det foreldrene som har ansvaret for barnet, med tanke på legging, stell, mating osv. Men hele tiden er det en kontaktperson som er tilstede sammen med barnet og foreldrene. Sammen observerer de hvordan barnet reagerer på omgivelsene og den nye situasjonen barnet befinner seg i og reflekterer sammen. Etter disse fire dagene tar gradvis kontaktpersonen i barnehagen over omsorgen for barnet og foreldrene går mer over til å ta seg av praktiske oppgaver som lage mat, rydde, vaske osv. Personalet rapporterer at de på denne måten lettere klarer å etablere en trygg tilknytning til barnet og evner bedre å reagere

sensitivt på barnas behov, forstå og lese deres signaler, når de er sammen med foreldrene over tid.

I sin artikkel skriver Belland og Moi (2015) om hvordan de har foretatt en evaluering av tilvenningsperioden ved at både foreldre og ansatte fyller ut et evalueringsskjema. Gjennom denne evalueringen fant de at de ansatte opplevde at tilvenningen gikk smidigere og raskere enn en tradisjonell tilvenning. Dette baserer de på at de opplevde mindre gråt og mer fornøyde barn. De ser dette i klar sammenheng med at barna fikk god tid på seg til å bli trygge på de ansatte i barnehagen slik at de lot seg trøste og søkte trøst hos sin kontaktperson i barnehagen.

Slik som Jåttå barnehage arbeider ønsker de i tråd med tilknytningsteori og trygghetssirkelen å møte barna på et vis som gjør at de etablerer en trygg relasjon til personalet der, en såkalt sekundær tilknytning. Ettersom barna ikke har et modent nok nervesystem vil de bli fortere urolig i overgangssituasjoner enn det voksne gjør (Brandtzæg, Torsteinson og Øiestad, 2013). Barna er avhengig av en viss forutsigbarhet i hverdagen sin for å trives best mulig, og dette innebærer blant annet at barnet har en fast person som de møter, i den grad det er mulig, om morgenen. Etter Jåttå- modellen arbeider man for at det i forkant av oppstart skal ha avgjort hvem som skal være kontaktperson for hvilket barn før barnet har startet (Belland & Moi, 2015). Dette kan være veldig viktig i arbeidet med å forberede foreldre og barn, men samtidig påpeker Brandtzæg, Torsteinson og Øiestad (2013) at det også kan være et poeng at barna selv får gi uttrykk for hvem denne personene skal være. Kanskje søker barnet selv mot en bestemt voksen når de starter i barnehagen, mot en de opplever å få kontakt med. Men igjen vil dette kunne være vanskelig og mindre forutsigbart, og det vil kunne være mer positivt for barnet, foreldrene og de voksne at det er bestemt i forkant hvem denne personen skal være.

I en foreldrevurdering Jåttå barnehage hadde av sin tilvenningsmetode, rapporterer nesten alle foreldrene at de opplevde overgangen for barna fra foreldre til kontaktperson som god (Moi, 2014). I starten brukte barna foreldrene som trygg base for så å gradvis gå over til å bruke kontaktpersonen som den trygge basen. At barna gradvis brukte kontaktpersonene som trygg base signaliserer at barna ble tryggere og tryggere på kontaktpersonen i barnehagen. Slik trygghetssirkelen viser bruker barn de voksne som trygg base når de føler seg trygge på den voksne, det viser at de voksne i barnehagen har fått god tid på seg til å lære barna å kjenne slik at de bedre kan imøtekomme barnas behov for både nærhet og utforskning. I tråd

med dette påpekte de ansatte i undersøkelsen til Ebbeck & Yim (2009) at det å være responsiv og emosjonelt tilgjengelig for barna er den viktigste faktorene i etableringen et forhold mellom personalet og barna. Samtidig vil det at foreldrene har vært til stede over lengre tid kunne gjøre det lettere for de voksne i barnehagen å lære barna å kjenne ved å observere hvordan foreldrene og barna samhandler, samt gjennom den løse praten rundt barna som vil kunne oppstå i slike situasjoner. Det kan også tenkes at det faktum at foreldrene selv opplever dette som trygt og har tillitt til personalet og lærer de å kjenne, vil kunne smitte over på barna og ytterligere forsterke følelsen av trygghet i barna.

6.2.1 Se barnet innenfra

”Se barnet innenfra” er visjonen til Jåttå barnehage og innebærer at de voksne toner seg inn på hvordan barna ser på og forstår verdenen, og på den måten bedre kunne forstå barna og deres behov (Belland & Moi, 2015). For at barn skal oppleve trygghet er det viktig at man tar utgangspunkt i hvilke behov de har (Brandtzæg, Torsteinson og Øiestad, 2013). Gjennom å bekrefte barna og deres ønsker er man med på å støtte opp om deres utvikling. En følelse av emosjonell trygghet oppnår barna når det er fravær av stress og ubehag, og de føler en indre ro. Her er følelsen av å kjenne seg forstått og sett utrolig viktig. Rammeplanen (Kunnskapsdepartementet, 2011) understreker at personalet i barnehagen må arbeide med å lytte til og observere barnas ulike uttrykksformer, for de minste barna i barnehagen som ennå ikke har utviklet verbalt språk vil deres kommunikasjonsmåter blant annet være gjennom mimikk, kroppsholdninger og andre emosjonelle uttrykk. Det er da de ansattes oppgave å tolke og prøve å forstå gjennom både kroppslige og språklige uttrykk hva slags behov og ønsker barna har. Videre påpekes det hvordan dette er med på å styrke barnas selvfølelse ved at deres følelsesmessige uttrykk blir tatt på alvor.

6.3 Foreldresamarbeid

Gjennom Jåttå- modellen legges det til rette for at foreldrene og personalet kan bli godt kjent og få etablere en god relasjon slik at man kan ha en god dialog i hverdagen. Ved at foreldrene får være delaktige i tilvenningen og tilbringer mye tid i barnehagen sammen med personalet, vil foreldrene blir trygge på rutiner og på de ansatte i barnehagen. Videre mener Jåttå barnehage at dette er med på å lette samarbeidet med hjemmet, ettersom de gjennom denne perioden har fått god mulighet til å bli kjent med hverandre (Belland & Moi, 2014). Regjeringen (2016) understreker at et godt foreldresamarbeid er vesentlig for en god

utvikling og læring hos barn. Samarbeidet mellom barnehage og hjem er viktig, og spesielt at dette samarbeidet er godt. Det er mye informasjon å få gjennom en god dialog mellom hjem og barnehagen ved at det etableres en god relasjon mellom disse partene. Ebbeck & Yim (2009) fant i sin undersøkelse at de ansatte i barnehagen understreket nettopp forholdet mellom barnehage og hjem som en indirekte måte å etablere et trygt forhold mellom personalet og barna i barnehagen. Personalet anså kommunikasjonen med foreldrene gjennom visuell, verbal eller skriftlig kommunikasjon som effektive verktøy for å etablere gode bånd mellom barnehage og hjem (Ebbeck & Yim, 2009). I barnehageloven er det lovfestet at ”Barnehagen skal i samarbeid og forståelse med hjemmet ivareta barnas behov for omsorg og lek og fremme læring og danning som grunnlag for barns utvikling” (Barnehageloven § 1 Formål, 1. ledd, første punktum). Rammeplanen for barnehagene utdyper dette ved å legge vekt på at samarbeid innebærer jevnlig kontakt hvor det utveksles informasjon, og spørsmål som har med barnets trivsel og utvikling skal kunne drøftes. Gjensidighet og tillit skal prege det daglige samarbeidet mellom barnehagen og foreldrene. Ser man tilvenningsmodellen til Jåttå barnehage i lys av rammeplanen, vil det være tydelig at denne barnehagen har gjort noe rett for å ivareta og skape et godt samarbeid mellom foreldrene og barnehagen. I foreldreevalueringen Jåttå barnehage i Stavanger foretok av den foreldreaktive tilvenningen i sin barnehage, rapporterer 97 % at de var fornøyde med oppstart i barnehagen (Moi, 2014). Det ble også i denne rapporten trukket frem hvordan foreldrene synes denne modellen var en god måte å bli kjent med personalet på og at det opplevdes som positivt for foreldre- hjesamarbeidet.

6.3.1 Oppstartssamtale

For å skape en så god oppstart i barnehagen som mulig vil det være positivt om det planlegges med en oppstartssamtale i forkant av barnehagestart. En slik samtale vil kunne være et bra utgangspunkt for å etablere et godt videre samarbeid mellom barnehage og hjem. Dette vil gjøre det mulig for begge parter å lære hverandre å kjenne og slik at personalet kjenner til barnets vaner og væremåte før de møter barnet for første gang. Om personalet kjenner til barnets vaner og rutiner hjemmefra, vil det være med på å skape en kontinuitet fra hjem til barnehage for barnet (Ebbeck & Yim, 2009). I en slik samtale kan man snakke generelt om barnet og dets temperament og væremåte, det vil være naturlig å ta opp hva slags aktiviteter barnet er glad i og om det er noe spesielt barnet ikke er glad i. Det er også en fin mulighet til å få innblikk i hvert enkelt barns rutiner når det kommer til søvn, mat, stell og

andre rutinepregede aktiviteter. En slik samtale gir også muligheten til at man kan bli litt bedre kjent med hverandre, da det kan gi et innblikk i familiesituasjonen generelt. Man kan snakke om det er noen spesielle forhold i livet til barnet som det er nyttig at barnehagen kjenner til, man kan ta opp hvem viktige personer i barnets liv er utover den nærmeste familie, samt snakke litt rundt hva foreldrene tenker om oppstart i barnehagen (Brandtzæg, Torsteinson og Øiestad, 2013). En slik oppstartssamtale er en viktig del av Jåttå- modellen, samt at de arrangerer et felles foreldremøte før sommerferien. Dette er med på å skape en trygghet for foreldrene og en slik trygghet vil også kunne smitte over på barna. Samtidig gir en slik samtale mulighet til å ”sy sammen” hverdagen hjemme og hverdagen i barnehagen. Dette vil kunne etablere en følelse av kontinuitet og sammenheng hos barnet, noe som er veldig positivt for at barn skal føle seg trygg (Brandtzæg, Torsteinson og Øiestad, 2013). En slik samtale er også en fin mulighet til å snakke om tilknytning, betydningen av tilknytning til foreldre og utfordringer som kan oppstår når barnet begynner i barnehagen. Det gir også en mulighet til å ta opp hva som er typiske reaksjoner når barna starter i barnehagen. Foreldrene vil da være bedre forberedt på den måten deres barn reagerer på under tilvenningen og være klar over hva som er vanlig og at det er noe de ikke trenger å bekymre seg over (Broberg, Hågstrøm & Broberg, 2014).

6.3.2 Levering og henting i barnehagen

Det vil i stor grad være i situasjonene med levering og henting i barnehagen at det daglige samarbeidet mellom hjem og barnehage foregår. For mange barn vil det være nyttig å etablere gode rutiner for hvordan avlevering i barnehagen skal foregå. Å skape slike rutiner, og at det i all hovedsak kommer en voksen ut i garderoben, er viktig for at barnet skal oppleve at det blir sett av den voksne. Brandtzæg, Torsteinson og Øiestad (2013) poengterer hvor viktig det er at barna blir tatt imot på en god måte som gjør at de føler seg ønsket og velkomne. Føler barna seg ønsket og sett av en voksen når de kommer på morgenen, vil det kunne være enklere for barna å skulle gi slipp på forelderen. Flere av foreldrene i undersøkelsen til Drugli & Undheim (2012b) var særlig opptatt av kommunikasjonen mellom deres barn og personalet i barnehagen når de kom på morgenen, mer enn de var av de faktiske rutinene rundt hvor leveringen skulle foregå og lignende. Foreldrene vektla at det var bra om de ansatte opptrådte proaktivt ovenfor barna under leveringen på morgenen og spesielt foreldrene til de yngste barna var opptatt av at det ble etablert kontakt mellom deres barn og de ansatte i barnehagen før de selv forlot barnehagen.

De ansatte i undersøkelsen til Drugli & Undheim (2012b) var spesielt opptatte av rutinene rundt levering, og var mest fornøyd om dette foregikk i garderoben. Slike rutiner vil også kunne være positivt for barna om det er vanskelig med leveringen om morgnen, samt vil det være gunstig om forelderen bruker litt tid på at barnet skal få roet seg og føle seg trygg igjen før man går. For noen foreldre er det viktig at de opplever at deres barn kjenner seg trygt når barnet overleveres i barnehagen (Drugli & Undheim, 2012b). En slik trygghet vil også bli lettere å etablere om man bruker litt lengre tid under leveringen slik at foreldrene og de ansatte får muligheten til å snakke om hvordan morgnen har vært. Det gjør det også mulig for personalet å få vite om det er noe spesielt som har skjedd den dagen og som de er nødt til å ta hensyn til gjennom dagen. Vet personalet om det har skjedd noe spesielt den morgnen, er de bedre rustet til å forstå og møte de behovene barnet gitt uttrykk for (Brandtzæg, Torsteinson og Øiestad, 2013). Noen ganger vil det kunne være leit for barnet når mor eller far går, uansett hvor godt tilknyttet og hvor trygge de føler seg i barnehagen. I slike situasjoner er det viktig å anerkjenne de følelsene de har og sette ord på de, men samtidig være en trygg og tydelig voksen som forsikrer barnet om at dette vil gå bra.

Ved henting av barnet er det fint om personalet forteller foreldrene om hvordan dagen til barnet har vært, hva de har gjort og hva barnet har opplevd. På den måten vil man fortsette med å ”sy sammen” hverdagen til barnet, og se at dagen i barnehagen henger sammen med dagen hjemme. Det gir foreldrene mulighet til å lettere snakke med barnet om hva de har gjort, forstå eventuelle reaksjoner som kommer i løpet av dagen og henge med på fortellingene barnet har om sine opplevelser i løpet av dagen (Brandtzæg, Torsteinson og Øiestad, 2013). Ved henting på ettermiddagen var det flere foreldre i undersøkelsen til Drugli & Undheim (2012b) som syntes at informasjonen de fikk om barnas dag var av varierende kvalitet, ettersom det ofte var lite personalet på jobb som gjorde at det var vanskelig for de ansatte å kommunisere med foreldre samtidig som de var nødt til å ta seg av de resterende barna. Også foreldrene i undersøkelsen til Bråten et al. (2015) var opptatt av henting- og leveringssituasjonen. Her påpeker forskerne at for foreldrene så er det i disse møtene med barnehagen at foreldrene får et innblikk i barnas barnehagehverdag og at det er foreldrenes fremste tilknytningspunkter til barnehagen. De understreker at det derfor er viktig at denne situasjonen kjennes trygg og god, ikke bare for barna, men også for foreldrene.

6.4 Oppsummering

Tilvenning i barnehagen er en prosess som vil kreve tid og som i stor grad styres av hvordan de voksne og barnehagen legger opp tilvenningen. Barna er avhengig av å bli møtt på en sensitiv måte og få en følelse av at barnehagen er et trygt sted å være hvor det kan ha det bra uten at mamma og pappa er tilstede. Gjennom kunnskap om tilknytningsteori og trygghetssirkelen kan man legge til rette for en tilvenning som ivaretar barnas følelser på en best mulig måte, og skape grunnlaget for etablering av en tilknytningsrelasjon mellom barnet og den voksne i barnehagen. Sammen med barnas trygghet er det også vesentlig at foreldrene selv opplever at barnehagen er et trygt sted for deres barn og at samarbeidet mellom barnehage og hjem er godt. Ettersom et velfungerende samarbeid også kommer barnet til gode ved at foreldrene sender ut signaler til barnet om at barnehagen er et fint sted å være og at den tryggheten smitter over på barna.

7 Avsluttende kommentarer og refleksjoner

I dette arbeidet har jeg søkt å svare på problemstillingen ”Hva påvirker etableringen av en relasjon mellom barn og voksen i barnehagen, og hvordan kan man legge til rette for at det utvikles en god relasjon?” I tråd med forskningen og teorien ser man at hvordan voksne opptrer i samspillet med barn vil påvirke hvordan relasjonen deres utvikler seg. Utviklingen av en trygg tilknytning og en god relasjon fordrer voksne som reagerer sensitivt og responsivt på barnas behov. Det er de voksne som må legge til rette for et godt samspill og som må tone seg inn på barnas behov. Ofte vil det også kreve mer av de voksne enn det de umiddelbart evner å gi, og det vil kreve av dem at de reflekterer over egen tilknytningserfaring og samspillsmønstre, både med seg selv, men også med andre. Dette er en del av det man kan kalle en reflekterende kultur i barnehagen og noe som kan brukes som et verktøy i barnehagen for å jobbe med relasjonsbygging. Kunnskap om tilknytning kan være verdifullt for barnehagepersonalet for å bedre kunne forstå barnas behov. Gjennom trygghets sirkelen tydeliggjøres barnas behov for nærhet og behovet for utforskning, og hvordan disse henger sammen. Noe som vil kunne bidra ytterligere til å bedre kunne møte barna og forstå deres behov.

Enkelte barn vil ha utviklet en utrygg tilknytning til sine foreldre som vil påvirke samhandlingen med andre mennesker, barnet har da utviklet et samspillsmønster som til tider kan være vanskelig å forstå ettersom barnet sender ut villedende signaler. Det er da den voksnes oppgave å se forbi disse villedende signalene og prøve å se barnet innenfra for å bedre forstå barnet. Gjennom å bli møtt sensitivt og med varme, over lengre tid vil det kunne være mulig å endre et barns tilknytningssmønster. Samtidig er det viktig å understreke at dette er arbeid som vil kunne være utfordrende og vil kreve mye av personalet, både med tanke på tid, men også at det vil kunne kreve mye av de emosjonelt.

Relasjonen mellom barn og voksne har flere ganger blitt vist til som en av de viktigste påvirkningsfaktorene for barns fungering og utvikling. Derfor har det i denne oppgaven blitt argumentert for viktigheten av å legge forholdene til rette slik at barn og voksne har mulighet til å utvikle en slik god relasjon som viser seg å være av betydning for barnas utvikling og læring. Det har blitt vist til en rekke ulike aspekter ved strukturell kvalitet som påvirker utviklingen av relasjonen og tilknytningen mellom barn og voksne. Det har blitt sett på hvordan størrelse på gruppen på forskjellige måter kan påvirke forutsetningene for å etablere

en relasjon og få stablet på plass tilknytning mellom barn og voksen. Store grupper med barn krever noe mer og noe annet av de voksne enn det en- til- en relasjoner gjør. Mindre grupper er også positivt for barns stressnivåer, spesielt for de minste barna i barnehagen. Slike mindre grupper gjør det også mulig for de voksne å bedre fange opp alle barnas behov, enn om de hadde vært i en større gruppe. Små grupper muliggjør også at personalet kan inngå i hyppigere kontakt med barna, noe som viser seg å være viktig i etableringen av en trygg relasjon.

Tilvenning i barnehagen er en viktig tid hvor det stilles store krav til barna. Mange forventer mye av barna i en sårbar periode som de kanskje ikke har forutsetninger for å kunne innfri. Om barnehagen legger til rette for en tilvenning som er basert på barns behov og premisser, hvor man gir barna tilstrekkelig med tid for å bli trygg på de ansatte i barnehagen er det større sjanse for at en trygg tilknytning vil kunne etablere seg mellom barn og voksne i barnehagen. Det fordrer også at man er lydhøre for de signalene barna sender ut om sin trivsel og velvære i barnehagen. Sensitive, lydhøre og responsive voksne har gjentatte ganger visst seg å være vesentlig ved etableringen av en relasjon mellom barn og voksne. Samtidig er det viktig at det ofte etableres kontakt mellom barnet og den voksne, og at hyppigheten på samspillet er høy slik at barnet får flere muligheter til samhandling og interaksjon.

I dette arbeidet har jeg ønsket å belyse viktige aspekter ved kvalitet i barnehage. Jeg har ønsket å se særlig på relasjonen mellom barn og voksne i barnehagen og hvordan den påvirkes av en rekke ulike miljøfaktorer. Forskning og teori viser til hvordan relasjonen mellom barn og voksne er en av de viktigste faktorene for barns fungering. Dette var dette faktum som fanget min oppmerksomhet innledningsvis. Men det ble tydelig for meg etter hvert som jeg arbeidet med oppgaven at selv om prosessuell kvalitet later til å være den viktigste faktorene, så er ikke den upåvirket av andre elementer. Det viser seg at det er en rekke aspekter ved strukturell kvalitet som påvirker prosessuell kvalitet, som igjen påvirker hvordan relasjonen og tilknytningen mellom barn og voksne utvikles og etableres.

Litteraturliste

- Abrahamsen, G. (2015). *Tilknytningsbaserte barnehager*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ahnert, L., Gunnar, M.R., Lamb, M.E., & Barthel, M. (2004). Transition to Child Care: Associations With Infant- Mother Attachment, Infant Negative emotion, and Cortisol Elevations. *Child Development*. 75 (3). 639-650.
- Ahnert, L., Pinquart, M., & Lamb, E. M. (2006). Security of Childrens Relationships With Nonparental Care Providers: A Meta- Analysis. *Child Development*. 74 (3), 664- 679.
- Ainsworth, M.D., Blehar, M.C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of Attachment. A psychological Study of the Strange Situation*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Andersen, J., Gundelach, S., & Rasmussen, K. (2008) *Trygge og utrygg barn i barnehagen*. Oslo: Pedagogisk forum.
- Badanes, L.S., Dmitrieva, J., & Watamura, S.E. (2012). Understanding Cortisol Reactivity across the day at child care: The potential buffering role of secure attachments to caregivers. *Early Childhood Research Quarterly*. 27, 156- 165.
- Befring, E. (2008). Barnehagen - Bakgrunn - Framvekst – Framtid. I E. Befring & S. Helland (Red.), *Barnehagepedagogikk*. (188-202). Norge: Det Norske Samlaget
- Belland, T. E., & Moi, C. L. (2015). Innspill: Foreldreaktiv tilvenning skaper trygge barn. *Første steg*, 2, 61-63. Hentet den 21 april 2016 fra <https://user-nc1yu2a.cld.bz/Forste-Steg-nr-2-2015>
- Bjørnstad, E., & Samuelsson, I.P. (2012). *Hva betyr livet i barnehagen for barn under 3 år? En forskningsoversikt*. Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: parent-child attachment and healthy human development*. Abingdon. Oxon. Routledge.

- Bowlby, R. (2007). Babies and toddlers in non- parental daycare can avoid stress and anxiety if they develop a lasting secondary attachment bond with one carer who is consistently accessible to them. *Attachment and Human Development*. 9 (4), 307- 319.
- Brandlistuen, R.E., Helland, S.S., Evensen, L., Schølberg, S., Tambs, K., Aase, H., & Wang, M.V. (2015). *Sårbare barn i barnehagen- betydningen av kvalitet*. Rapport 2015:2. Oslo: Nasjonalt Folkehelseinstitutt.
- Brandtzæg, I., & Torsteinson, S. (2013). *Se barnet innenfra*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Broberg, M., Hagström, B., & Broberg, A. (2014). *Tilknytning i barnehagen. Hva betyr trygghet for lek og læring?* Oslo: Cappelen Damm AS.
- Bråten, B., Hovdenak, I.M., Haakestad, H., & Sønsterudbråten, S. (2015). *Har barn det bra i store barnehager?* Fafo-rapport 2015 (48). Hentet fra: <http://www.fafo.no/images/pub/2015/20553.pdf>
- Dahl, K., B. Utdanningsforbundet (24.02.2009) *Om lovfestet rett til barnehageplass*. Hentet 08.02.2016, fra: <https://www.utdanningsforbundet.no/Hovedmeny/Lonn-og-arbeidsvilkar/Tema-A-A/Fagartikler/Barns-og-foresattes-rettigheter-og-plikter/Om-lovfestet-rett-til-barnehageplass/>
- Detting, A.C., Gunnar, M. R. & Donzella, B. (1999). Cortisol levels of young children in full-day childcare centres: Relations with age and temperament. *Psychoneuroendocrinology*, 24 (5), 819-536.
- Drugli, M. B., & Undheim, A. M. (2012a). Relationships between young children in full-time day care and their caregivers: a qualitative study of parental and caregiver perspectives. *Early Child Development and Care*. 182 (9), 1155-1165.
- Drugli, M. B., & Undheim, A.M. (2012b). Partnership between parents and caregivers of young children in full- time day care. *Child in practice*. 18 (1), 51- 65.

- Drulig, M. B., & Undheim, A.M. (2012c). Age for enrolling in full- time childcare: a qualitative study of parent and caregiver perspectives. *Early Child Development and Care*. 182 (12), 1673- 1682.
- Drugli, M. B., & Undheim, A. M. (2012d). Perspective of parents and caregivers on the influence of full- time day- care attendance on young children. *Early Child Development and Care*. 182 (2), 233- 247.
- Drugli, M. B. (2014). *Liten i barnehagen. Forskning, teori og praksis*. Oslo: Cappelen Damm AS
- Ebbeck, M., & Yim, H.Y.B. (2009). Rethinking attachment: fostering positive relationships between infants, toddlers and their primary caregivers. *Early Child Development and Care*. 179 (7), 899-909.
- Engvik, M., Evensen, K., Gustavson, K., Jin, Fufen., Johansen, R., Lekhal, R., Schølberg, S., Wang, M.V., & Aase, H. (2014). *Sammenhenger mellom barnehagekvalitet og barns fingering ved 5 år*. Rapport 2014 (1). Oslo: Nasjonalt Folkehelseinstitutt.
- Geoffroy, M.C., Côté, S.M., Parent, S., & Séguin, J.R. (2006). Daycare attendance, stress, and mental health. *Canadian Journal of Psychiatry* (51), 607- 615.
- Grønlie, K.S. (2014, 02.05). Mange tilsette i barnehagen meiner 1,5 år er rett startalder. Hentet fra: http://www.forskningsradet.no/prognett-finnut/Nyheter/Mange_tilsette_i_barnehagen_meiner_15_ar_er_rett_startalder/1253995921050/p1253990820613
- Howes, C., Galinsky, E., & Kontos, S. (1998). Child care sensitivity and attachment. *Social development* (7), 25-36.
- Hart, S., & Schwartz, R. (2009). *Fra interaksjon til relasjon*. Oslo: Gyldendal Akademiske.

Johannessen, C., & Mikkelsen, E. (2015). *Relasjonsbygging i barnehagen. Utvikling av samhandlingskompetanse mellom barnehage, barnevern og foreldre*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Killén, K. (2012). *Forebyggende arbeid i barnehagen*. Oslo: kommuneforlaget AS.

Kunnskapsdepartementet. (2009). *Kvalitet i barnehagen 2008- 2009*. (St. meld. nr. 41 2008-2009). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-41-2008-2009-/id563868/?ch=1&q=>

Kunnskapsdepartementet. (2011). *Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver*. Oslo: Kunnskapsdepartementet. Hentet fra: <http://www.udir.no/Barnehage/Rammeplan/Rammeplan-for-barnehagens-innhold-og-oppgaver/>

Kunnskapsdepartementet. (2013). *Framtidens barnehage 2012-2013*. (St. meld. nr. 24 2012-2013). Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld-st-24-20122013/id720200/?ch=1&q=>

Kunnskapsdepartementet. (2016). *Tid for lek og læring: bedre innhold i barnehagen*. (St. meld. nr. 19 2015-2016). Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-19-20152016/id2479078/?ch=1&q=>

Legendre, A. (2003). Environmental features influencing toddlers' bioemotional reactions in day care centres. *Environment and behavior*. 35 (4). 523-549

Lekhal, R., Vartun, M., Gustavson, K., Helland, S. S., Wang, M.V., & Schølberg, S. (2013). *Den norske mor og barn- undersøkelsen. Variasjon i barnehagekvalitet. Beskrivelser fra første datainnsamling fra barnehagene*. Rapport 2013. Oslo. Nasjonalt Folkehelseinstitutt.

- Marvin, R., Cooper, G., Hoffman, K., & Powell, B. (2002). The Circle of Security project: Attachment- based intervention with caregiver-pre-school child dyads. *Attachment & Human Development*, 4 (1), 107-124.
- Moi, C. L. (2016, 30 april). Rapport fra evalueringen av Jåttå- modellen. Hentet fra: <http://spotidoc.com/doc/4550265/evaluering-av-j%C3%A5tt%C3%A5modellen>
- Ogden, T. (2009): *Sosial kompetanse og problematferd i skolen*, 2. utg., Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Powell, B., Cooper, G., Hoffman, K., & Marvin, B. (2015). *Trygghets sirkelen- en tilknytningsbasert intervensjon*. Oslo: Gyldendal akademiske.
- Sandvik, M., Garman, N.G., & Tkachenko, E. (2014). *Synteserapport om skandinavisk forskning på barns språk og språkmiljø i barnehagen i tidsrommet 2006- 2014*. Hentet fra: <http://www.udir.no/globalassets/upload/forskning/2014/synteserapport-om-sprak-og-sprakmiljo-til-udir-2.pdf>
- Schjølberg, S., Lekhal, R., Wang, M. V., Zamrana, I. M., Mathiesen, K. S., Magnus, P., & Roth, K. (2008). *Forsinket språkutvikling. En foreløpig oversikt basert på data fra Den norske mor og barn undersøkelsen*. Rapport 2008 (10). Oslo. Nasjonalt Folkehelseinstitutt.
- de Schipper, J.C., Riksen-Walraven, M., & Geurts, S.A. (2006). Effects of child caregiver ratio on the interactions between caregivers and children in child-care centres: An experimental study. *Child Development*, 77 (4), 861- 874.
- de Schipper, J.C., Tavecchio, L., & van IJzendoorn, M.H. (2008). Childrens attachment relationships with day care caregivers. *Social Development*, 17 (3), 454- 470.
- Smith, L. (2002). *Tilknytning og barns utvikling*. Norge: Høyskoleforlaget AS.
- SSB (04.05.2015). *Barnehager, endelige tall, 2014*. Hentet 08.02.2016, fra <http://www.ssb.no/utdanning/statistikker/barnehager>

Vermer, H.J. & IJzendoorn, M. H. (2006). Childrens elevated cortisol levels at daycare: a review and meta analysis. *Early Childhood Research Quarterly* 21, 390- 401.